

ORIZONTUL

Revistă pentru știință și literatură.

DR. VALER MOLDOVAN.

La chestia programelor noastre.

Eu așa cred că cea mai de căpetenie și mai grabnică acțiune a clubului deputaților naționalităților e de a se face un program comun sau să-i zicem așa un program de muncă.

În programul acesta apoi, îndată la punctul prim să-și precizeze clar și conchis punctul de vedere al grupului parlamentar naționalist asupra poziției de drept public al naționalităților în statul ungar.

Iată pentru ce:

Ministrul Wekerle cînd a răspuns deputaților nostri în chestia națională a cutezat se a-firme în parlament, că el nu cunoaște programul naționalităților.

Cei drept, a fost cu spirit ripostul deputatului Vajda, cînd a zis: că se miră că primul-ministrul țării nu cunoaște programul nostru pe cînd acela îl cunosc și prin laponia.

Cu toate acestea cutez însă să afirm, că în vorbirea lui Wekerle a fost o bună dosă de ironie malițioasă, și tot pe atîta adevăr.

De oarece, aceia nu se poate admite, ca un ministru, să-și arete fără trebuință ignoranța în fața lumii, atunci cînd nu are decît se face vre-o cîțiva pași pînă la o secție anumită din ministerul de interne, ca se i-se pună la dispoziție toate programele noastre a-le celor trei naționalități.

Eu cred, că Wekerle tocmai cunoscînd diferitele programe a cutezat să afirme, că nu cunoaște programul naționalităților aliate, respective al clubului deputaților naționaliști ca reprezentanții acestora.

Cetind cineva diferitele programe ale celor trei naționalități fără s'o vrea își pune întrebarea că oare cum se poate închipui o acțiune comună pe o durată mai lungă de timp a unor deputați, cari stau pe baze așa de diferite, ca bunăoară Slovaciei și României?

Problema însă nu e așa de grea de rezolvat cum se pare la întîia vedere și cum o voi ilustra mai jos cu exemple anologice.

Iată cum înțeleg eu lucrul:

Eu fac distincție între programele naționale ale unei sau altei naționa-

litate și între un program comun de acțiune al grupului parlamentar al naționalităților.

Abandonarea, revisuirea, schimbarea vreunui program național, cade în competența exclusivă a celor cari l'au și făcut, în competența reprezentanților legali ai națiunii, la noi, în a conferenței naționale.

Nici decum nu-l au dreptul acesta deputații români singuri, sau deputații naționaliști împreună. —

Au ei însă dreptul acela ca scoțind la iveală punctele de atingere ale singuraticelor programe să-și fixeze ținuta politică în anumite direcții și întrebări gingașe mai ales de drept public și să-și formuleze un program de acțiune parlamentar. *BCU Cluj / Central University Library Cluj*

La formarea unui atare program de muncă trebuie să se aibă însă în vedere două principii:

1. Ca el să nu fie în cotrazicere cu programele naționale, ci să fie o parte un fragment al lor.

2. Se facă posibilă conchemarea reprezentanților diferitelor naționalități.

Un exemplu concret va lămurii sensul acestor puncte.

Punem cazul, că în parlamentul de acum ar fi un grup de socialiști și ar veni pe tapet legea despre reforma electorală.

Nu ar fi natural ca deputații naționaliști, cari au în programul lor sufragiul universal și socia-

liștii cu asemenea punct în program să se alieze adhoc pentru realizarea acestui punct comun al programelor lor?

Prin aceasta nu ar veni în colisiune cu programele lor speciale, și nimănui nu i-ar veni în minte să afirme, că prin astfel de alianțe și noi ne-am face socialiști. Nici în privirea programelor noastre nu am lucra, când, lăsând celelalte puncte de program deocamdată deoparte, am lucra cu puteri unite pentru realizarea punctului comun.

Așa îmi închipui eu, în situația de azi, conlucrarea deputaților celor trei naționalități cu aceia deosebite — care însă nu e principiară — că punctele de atingere din diferitele programe naționaliste sunt mai multe, și fiindcă realizarea lor nici prevedea nu se poate, alianța deputaților naionaliști nu e numai adhoc, ci pe o durată mai lungă.

E treaba deputaților acum, ca să caute punctele de atingere din programele lor speciale, să le grupeze într'un program de muncă și la proxima ocazie să-l spună în parlament, ca programul grupului parlamentar al deputaților Sârbi, Slovaci și Români, aliați.

Am zis că în programul acesta de muncă e neapărat de lipsă să se precizeze punctul de vedere al deputaților asupra poziției de drept public a naționalităților în regatul Ungar.

lată pentru ce:

Ne aducem aminte, că în ciclurile trecute

s'a aflat deputat român, care toată chestia națională a redus'o la gravamiene de natură curat administrativă.

Mai târziu mai mulți deputați români s'au mulțumit cu pretenziunea executării legii de naționalitate.

Pe cînd bine știm, că legea asta e insuficientă, pentrucă nu recunoaște apriat naționalitățile ca subiecte de drept, ca individualități etnice.

Chiar și programul din 1881 pretinde într'un punct revisuirea legii acesteia în favorul naționalităților. Deci cînd deputații nostri din ciclul trecut s'au pus pe basa legii de naționalitate au încălcat programul din 1881.

În proiectul de adresă din urmă a deputaților naționaliști am aflat cu bucurie accentuată trebuința recunoașterii naționalităților de subiecte de drept.

Inse nu pot zice același lucru despre vorbirile singuraticilor deputați, cari au spriginit adresa.

Unii și aici s'au mulțămît cu legea de naționalități, alții au trecut preste țintă și au pretins ca să fim recunoscuți de națiani politice așa ca să se abandoneze cu totul noțiunea unității națiunii politice ungare.

Nu e clar, că după atîtea balansări în dreapta și în stînga e o cerință a serioității politice noastre, ca să ne punem pe un punct fix, la care apoi să țină strîns toți deputații naționaliști, atît în parlament, cît și afară?

Iar punctul acesta fix din motivele accentuate în articolul din numărul trecut și din motivele ce le voi aduce mai jos nu poate fi altul decât pretenziunea categorică ca:

Prin o lege fundamentală să se recunoască și garanteze naționalitatea Românilor, Sîrbilor și Slovacilor ca subiecte etnice de drept, însă ca părți întregitoare ale națiunii politice ungare. —

Să vedem acum, că oare un asemenea punct nu e în contrazicere cu programele singuraticelor naționalități?

Eu cred, că nu.

Singur punctul cu »Autonomia Transilvaniei« ar putea veni sub întrebare.

Ce privește punctul acesta eu cred, că deputații nostri, avînd în vedere că o conferință națională a constatat necesitatea revizuirii mai ales al acestui punct, cu inimă liniștită îl pot lăsa deoparte. Mai corect: după ce acela nu se poate uni cu programele celorlalte naționalități, să lasă deocamdată neatins și deputații nostri nu luptă pentru realizarea lui, nici amintire de el nu fac în vorbirile lor.

Bine înțeles, că un asemenea reson ar avea loc chiar și atunci, cînd punctul prim din 1881 nu ar fi în ajunul revizuirii, respective ștergerii lui.

Pentru că prin faptul că eu, în o situație politică dată și din considerare la posibilitatea conlucrării cu alte partide pentru realizarea unor

puncte comune de program, nu lupt pentru unul sau altul dintre punctele programului meu special, încă nu urmează, că m'am lăpădat de el.

Precum am zis, în punctul patru din programul nostru din 1881 se spune, că cerem re-visuirea legii de naționalități în favorul acestora.

Ei bine, în formula mea de mai sus nu se cuprinde alta decît: *statorirea limitelor până la cari avem să mergem, cînd cerem modificarea legii de naționalități, dacă nu vrem să perdem baza națională de sub picioare.*

Dar nu mai urmez firul.

Sunt convins, că mintea luminată a deputaților nostri, precum și a celor Sîrbi și Slovaci vor afla cu ușurință punctele comune din programele lor diferite.

Iar prin compunerea lor într'un program de muncă bine rotunzit și precis formulat, se va pune capăt anomaliei de azi, cînd prim-ministrul țării vine și ia peste picior grupul deputaților naționaliști, pentru că se grupează într'un partid comun fără să aibă program comun.

Da, un atare program comun de muncă e primul lucru de care trebuie să se apuce grupul parlamentar naționalist, dacă ține se aibă o bază, un punct fix, dela care să nu se abată nici colective nici singuraticii, și care să le fie far luminător în valurile astăzi atît de răsvrătite ale luptelor politice.

NOI

TABLOUL POLITIC.

(Urmăre.)

Cînd mă gîndesc, cit de puţin ponderează forţa noastră politică în cumpăna sorţii monarhiei noastre, — nu aflu motivul acestui rău decît în lipsa noastră de organizare. — Trei milioane de Români, — locuind compacti, cu biserici, şcoale şi *bănci*, — cu o clasă inteligentă destul de numeroasă, — stau uimiţi în faţa evenimentelor mari, — cu ochi spărieţi, — neorientaţi, — încît te cuprinde mila. Atîtea păreri, cîte tinuturi, — cîte comitate, — păreri cari toate, — aproape toate sunt bune, — aproape toate ar fi în stare să salveze situaţia, — cînd s'ar ezecuta. Dar la noi toate planurile mari se sparg de pragul faptelor. — Toţi fac planuri, dar puţini încearcă să le ducă la îndeplinire.

Rézultatul dela alegerea trecută e numai într'atit indestulitor, întru cît e în raport cu neglijenţa noastră proverblală. — Cînd ne gîndim însă, că pe lîngă organizare, puteam să cîştigăm 40 mandate, — alte 10 cu isteţime şi pactări cu celelalte naţionalităţi şi cu socialiştii, — vedem că păcatul lenei noastre e de 75%, — aşa încît nu prea suntem vrednici de măgulirile presei dela noi şi din ţară.

Aveam trăbuintă de organizare politică, iar asta nu se putea şi nu se poate realiza decît prin jertfe, — muncă şi zel.

Trăbuia să înşirăm sub steagul partidului pe toţi inteligenţii, după planuri bine făcute. — Avem preoţi 3500, învăţători 3100, advocaţi 300, — funcţionari de bancă 500, —

profesori, medici, ingineri 200, — proprietari, privați și studenți și alții 200, — împreună la vreo 8300 inteligenți, cari, contribuind anumite taxe pentru scopul partidului, adică al luptei noastre pentru existență, — cu sume minimale la an, — am avea un venit uriaș, din care s'ar putea săvârși multe și frumoase lucruri. De pildă, — făcând excepție cu învățătoria noastră, — ceilalți membri ar putea să plătească 1 coroană la lună, — adică 12 cor. la an.

Ar intra atunci, dela 5200 membri, à 12 cor. — 62.400 cor., — iar dela 3100 învățători, cu taxe de 6 cor. la an, — 18.600 cor. — cu totul deci 81.000 coroane. Pentru țărani s'ar stabili taxe de 50—40, 30 și 20 bani la lună, iar cu propagandă bună s'ar putea încasa dela țărani cam atât: dela 5.000 membri à 6 cor. la an: 30.000 cor. dela 5.000 membri à 4 cor. 80 bani: 24.000 cor. — dela 10.000 membri à 3 cor. 60 bani la an: 36.000 cor., iar dela 10.000 membri à 2 cor. 40 bani la an: 24.000 cor., — cari dacă le adăugăm, primim rezultatul de un venit anual de 195.000 coroane. —

Din sumele aceste, s'ar plăti *secretari*, pentru fiecare cerc electoral românesc, care ar avea datoria să continue organizarea și să țină legătura cu centrul. S'ar putea înființa două ziare, unul de zi, — mare, care ar avea, cu străinătatea împreună, — cel puțin 10.000 abonați, și o gazetă populară, — ieftină, — care să fie citită în cel puțin 30.000 exemplare.

Aceste ar apărea la Budapesta, fiind organele partidului, — și ar ținea focul însuflețirii aprins, — răspîndindu-l chiar. Fără ziare nu-i organizație, — iar dacă ar fi, ar fi numai organizație moartă. Aceste ziare ar putea să lupte cu poftele răpitoare ale procurorilor, asigurînd în sfîrșit și pentru noi libertatea de a ne spune părerile, cum o fac asta ziarele maghiare.

Nici amendele, nici pușcăria n'ar putea stingheri existența acestor ziare, ba nici n'ar încerca procurorii lupta zădarnică. — Acum o fac, de oarece știu că ziarele noastre trăiesc luptînd cu greu de azi pe mâine.

Atunci s'ar răspîndi ca lavina pretutindeni conștiința solidarității naționale, fiecare inteligent și fiecare țaran ar fi informat de mai nainte în cele ce privește ținta noastră și n'am mai vedea atîtea cazuri triste, — cînd preoți, învățători, profesori, advocați, medici, ingineri, — n'au un singur ziar la casă.

Un preot mă întrebă la trei luni după alegere, că oare, cîți deputați au ales Români?

Un învățător îi răspunde: 25. — Fără să mai amintesc alte cazuri, se constată cu durere, o neorientare uriașe la inteligenți, cari dacă ar fi membrii partidului s'ar interesa de cauza noastră, iar dacă ar avea ziarul partidului, ar fi informați și galvanizați de vraja ce o răspîndește conștiința dreptății cauzei noastre.

La noi se dărimă cu mai multă plăcere decît se edifică ceva. Am văzut pe tinerii activiști grăbind căderea colosului dela Sibiu, — căderea »Tribunei«, dar nu i-am văzut înființînd alt ziar. — Iar golul se simte și în lipsa unui ziar bun care să înlocuiască ziarele străine, vedem crescînd apatia și neorientarea, într'o cauză vitală a neamului românesc.

Tot omul modern e convins că fără puterea ziaristică, e stearpă ori ce luptă politică.

Un ziar bun, — bine scris și citit, *abonat și plătit*, reprezintă o putere nemăsurată de mare. E singurul mijloc de propagandă, de comunicare intelectuală între membrii unui partid și de orientare.

În privința celor scrise de mine, să luăm de model pe socialiști, partidul muncitorilor maghiari. Ei sunt mai săraci decît noi; dar și-au creiat organizație desăvîrșită, cu cece-tari cercuali plătiți, — au fonduri și venite, — au ziare de zi și reviste, toate supuse partidului.

Ziarul socialiștilor, »Népszava« apare în 35 mii de exemplare la zi și e atît de bine redactat încît un om care vrea să fie orientat în politică, e silit să-l cetească.

Lumea oficială poartă frică de cele ce scrie. Partidul socialist e deja un factor atît de puternic prin organizația lui încît nu se mai poate trece peste dorințele lui, — iar

dacă actualii hăbăuci dela cîrmă o mai fac asta, — e din pricina urei lor de feudașiști fuduli și lacomi și din pricina miopiei lor politice, care se va răzbuna cumplit.

Față cu organizația lor, destrăbătarea noastră e atît de rușinoasă, încît mulți încep să-și piardă credința în dreptatea cauzei noastre, care naște atît de puțină însuflețire.

Ziaristica este artileria partidului. In ziua de azi armatele se inzestreză cu cele mai moderne tunuri.

Partidul are trăbunță așîderea, de ziare moderne, de calibru mare. Lumea noastră conducătoare se teme de ziar și să teme din motive materiale.

Avem peșimiști naționali, cari împiedică înființarea unui ziar aducînd motive istorice, fără să fi întrat în viață în vre-o redacție ori tipografie.

Un *ziar bun*, nu consumă, ci produce; produce enorm de mult chiar și în cele materiale.

Dar, a încredința ziaristica partidului unui tipograf, de dragul mutrei lui, a desconsidera pe ziarîștii de propagandă de teama proceselor, însemnează a-ți recunoaște slăbiciunea și a da naștere unui făt mort.

A ținea cont de procesele de pressă, trase de păr, însemnează a recunoaște pe căpăii dela procuratură de conducători ai ziaristiceii noastre.

Fără pierderi nu poți să duci lupta, — dar istețimea și curajul luptătorilor naște izbînda mult mai prețioasă, decît pierderile îndurate.

Ziarul »Népszava« nu se mai teme de procurori și de amende, iar procurorii au abzis de ideia de a-l nimici prin procese.

In schimbul unor jertfe mici, ziaristica socialistă și-a asigurat libertatea condeiului, a liberului cuvînt, care îi aduce îndoit pierderile îndurate.

La noi se zbat cîteva ziare și reviste, — aproape toate personale. In coloanele lor nu-i spirit, nu-i foc, nu-i singe. Nu-i sinceritate, nu-i demnitate, nu-i îndrăzneală. Ziarîștii se dușmănesc și se invidiază. Toți își tem laurii, pentru ce, — redacțiile se tixesc cu nechemați și analfa-

beți, iar ziaristii de condei trec în țară ori se îngroapă în vălmășagul de protocoale al unor bănci.

Aș vrea să-l văd pe Scurtu, Bolcaș, Novacovici, Meruțiu, Ciato, Stelian Rusu în redacția unui ziar mare românesc. Acel ziar se va răspîndi prin sine și se va impune.

S'au făcut nu-i vorbă, — încercări pentru înființarea unui ziar la Budapesta. Dar bazele pe cari s'a pornit acțiunea au fost atât de șubrede, încît un ziar existent deja le-a nimicuit cu un singur articol.

S'a îngropat chestia și din motivul coabelor rele, de cari am avut din belșug deapururi.

Dar nu s'a încredințat chestia oamenilor chemați.

Nu fond pentru ziar ne lipsește, ci un fond pentru propagandă. Un fond din care să se poată trimite vre-o zece oameni în călătorie pe sate cel puțin trei luni, ca să adune fonduri pentru ziar, și ce-i mai de frunte, — să adune abonați.

Nu pot să cred că din 8—9 mii de inteligenți, să nu aboneze ziarul cel puțin 3—4 mii.

Iar, o mie de inteligenți s'ar afla cu ușorul, ca să contribuie odată pentru totdeauna cu cel puțin 50 coroane pentru fondul de ziar. S'ar realiza un capital de 60—70 mii de coroane, cu care se poate face un ziar splendid.

Iar, cînd s'ar încredința afacerea unui administrator cu aplicări semite, — pricepător al forței reclamului, — acest bun ziar, — ziar european, — ar cuceri și în celelalte țări locuite de Români, cel puțin 3—4 mii de abonați.

Un ziar cu 7—8 de abonați, încasează din abonaamente, la an 150'000 cor. și se plătește tiparul din reclamele ce le publică.

Iar obiecțiunea, că un ziar atât de important pentru cauza întregului neam românesc nu ar afla între 10 milioane de Români 7—8 mii de abonați, e atât de pesimistă, încît dacă s'ar adevăra, ar trebui să ne aruncăm în Mureș ori »să ne mutăm în altă țară«, unde apa și clima nu paralizează simțămintele din om.

Nu forțele ne lipsesc și nu banii, ci oameni, bărbați isteți, cari să fie în stare să săvârșească lucruri mari, aducătoare de bine tuturor.

Dela înființarea unui asemenea ziar, ar fi abea un pas până la realizarea organizației noastre politice, în forma menționată la începutul articolului.

Atunci tabloul vieții noastre politice n'ar fi atât de posomorît, cum sunt eu necesitat să-l prezint.

Precum tot posomorît va fi și tabloul cultural și economic, a cărui contur mă voiu nizu să le desemnez în nrul viitor.

Boabe.

La renume se poate ajunge și prin aceia, că spui totdeauna contrarul celor spuse de cutare bărbat renumit deja.

*

Virtuțile sunt un monopol pe care nu e nevoie a-le păzi de contrabandă.

*

Amintirile sunt ca și haina de mireasă: trebuie scoase din dulap, și întinse la soare, din cînd în cînd, altmیتrea le încep moliile.

*

Dă sfaturi ca să nu capeți.

*

Fetelor, nu umblați după ideal! Idealul nu se coboară în ceata peșitorilor.

*

Punindu-te în drumul carului ești mai degrabă observat decît împingînd la el.

S. C. D.

„ASOCIAȚIUNEA“

Avem și noi Românii o instituțiune, care e de natura de a ne îmbrățișa pe toți, țărani și cărturari sub aripile sale culturale. E o creațiune de pe timpul mult hulitului absolutism, ca și celelalte puține instituțiuni bune ce le avem. Dela stăpînirea constituțională încoace nu numai nu ne-am putut crea alte instituțiuni culturale, ci și cari le avem au fost destule-ori amenințate cu distrugere. Chiar de aceia să grijim bine de puținul ce-l avem, și să ne nizuim ca să ni-l mărim. Să grijim cu deosebire de »Asociațiunea« noastră culturală, și să ne folosim bine de ea, căci se pare că până acum nu ne-am dat seama de comorile ascunse după numele și statutele »Asociațiunii pentru literatura și cultura poporului român«.

*

În ce privește mai de aproape sfera de activitate, »Asociațiunea«, și după numele ei întreg, are terenul cel mai larg. Pentru exploatarea acestui teren, s'au creat mai multe organe, cari lucră în secțiuni. Până acum s'a lucrat în secțiune literară, de știință, școlară, istorică și economică.

În general putem zice, că activitatea din diferitele secțiuni a fost mai puțin practică. Dovadă e faptul, că secțiunile aceste din comitetul central al »Asociațiunii« au influențat foarte puțin asupra activității din despărțăminte, cari sunt baza, talpa, întregilor lucrări. Vrea să zică, dacă privim rezultatul real, acela nu se observă în cele mai multe părți ale românizmului. Întreb, oare ciți țărani știu ce e »Asociațiunea«, cuvînt de altfel, în care poporul își rupe limba?

Împărțirea făcută în despărțăminte e cea mai norocoasă, deoarece ce poporul nostru individualist din fire, nu se poate conduce de adreptul dintr'un centru îndepărtat, ci Românii din cîteva cătune mai

ușor se pot asocia și organiza de a-și vedea de lucrurile lor culturale. Tendința noastră să fie așa dară între altele ca să înființăm cât de multe despărțăminte.

Tot din firea individualistă a Românului purcezînd, organizarea trebuie să se facă din jos în sus. Până acum am azistat la multe ședințe ale despărțămintelor. N'am văzut pe țaranul român interesîndu-se de »Asociațiune«, pentrucă organizarea e monopolizată de inteligența, care nu lucră nimic. Cu cine să și lucre, dacă țaranul nu știe, ce-i »Asociațiunea«?

Cum am zis, »Asociațiunea« prin activitatea de până acuma, pe care întru cît represintă muncă, o respectăm, nici pe departe nu și-a ajuns scopul său: promovarea culturală a poporului, pentrucă aceasta nu se observă. Pentru ca să se întimple aceasta, se recere o muncă practică și nu muncă zadarnică, devenită sisifică, prin formalități și vorbării. Numai prin muncă practică se produce solidaritate, și producîndu-se solidaritate, prin aceasta putem esploata mai bine terenul ce ne stă la dispoziție.

*

Interesul poporului față de »Asociațiune« se poate desvolta mai mult prin activitate în direcțiune morală și apoi economică.

Răspîndirea ideilor de morală a fost lăsată în grija și negrija preoțimii, cu toate că ar trebui să se pue mai mult pond direct pe morală, care e baza a ori cărei înaintări. În privința aceasta modesta mea părere e, ca ideile de morală să le răspîndească și »Asociațiunea« prin broșuri, iar virtuțile noastre românești și strămoșești să le întărească prin aceia, ca acelora cari se disting, să le dea medaile de onoare, ori și altcum, »nam multae viae ducunt Romam«.

În cele economice apoi poporul român prin teorii și alte vorbe nici odată nu va înainta. Aici se cere practicizm, ceia ce va să zică, să și faci imediat începutul a cite unei înoini. Începutul bun apoi e lucru făcut de jumătate.

Cînd vei voi să introduci într'un sat stupăria rațională, atunci să duci tot deodată și un car de cojnițe raționale, pe cari parte să le vinzi, parte să le cinstești,

Cînd vei vorbi de introducerea unor sămînțe mai bune, atunci să și duci cu tine, se înțelege primăvara, citeva cară de sămînțe, cari și cu preț mai bagatel sa le vinzi.

Cînd vei voi să introduci grădinăritul, nu-i mai ținea vorbiri la cari omul stă gură căscată, fără adă un grădinar în sat, plă-

tește-l tu sau comunitatea și acela să le arete fiește-cărui pe. locul lui cum să facă straturile și cum să semene etc.

Cînd vei voi să introduci alt sistem de locuință, atunci adă în miniatură o locuință de aceea, și ajută pe vre-un om mai sărac din sat ca să-și facă casă după planul acela!

Cînd vei voi să faci tovarășii, adă cu tine statute, spune-le oamenilor scopul și treci de grabă la închegarea acelei tovarășii, fie de credit, fie de conzumare etc.

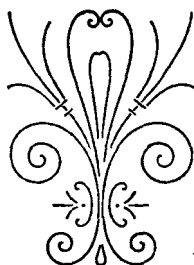
Iar dacă »Asociațiunea« vrea să producă gust de cetit, îngrijească-se să dea poporului cărți gratuite, mai alese și de cuprins practic.

*

Cetind raportul secretarului Asociațiunii despre activitatea din 1905/6 avem nădejdea, că în cea ce privește reformele ce sunt de a se introduce în sinul ei în viitorul mai apropiat, e de trebuință să se pornească în viitor o discuție serioasă și amănunțită pentru care coloanele revistelor noastre să fie deschise.

V. M. Munteanu.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Desnaționalizarea.

Vîntul cosmopolitizmului bate pe zi ce merge mai înverșunat. Guri din capete luminate îi ajută să sufle. Filozofia metafizică, cea care desleagă mințile, îl întărește mai cu seamă. Iar nouă ni-se dă prilej să medităm puțin.

Cosmopolitizmul va fi avînd rost la popoarele întregi, stăpîne peste sine și peste altele. Mare rost va fi avînd și în țerile, unde mai multe popoare etnice (naționalități) formează un popor politic. Aci el este o salutară contrabalansare a șovinizmului egoist, un fel de frîu al acestuia. Nu însă la un popor, căruia i-s'au pus în coaste puternici și amenințatori vecini, peste o parte a căruia urgia a rinduit stăpîniri străine, de pedeapsă, cu toate că ele îi zic fiule, și pe a căruia moșie întinsă forța majoră a păcătoșeniei noastre și a împrejurărilor a tras riparețe dungi de despărțire, păzite cu neadormirea celui lacom. Pentru acestea popoare — de care e de altmintea, din neîndurarea lui D-zeu și cel român — cosmopolitizmul e tot atît de primejdios în efectele lui ca și dinamita. E o chemare cătră cei ce se știu folosi viclean de forța majoră a păcătoșeniei noastre (acum numai aceasta!), să mai brăzdeze cu ușor noue dungi — hotare pe moșia lăsată pustie.

Evinemente ce abia mai dăunăzi s'au încrestat pe paginile istoriei, ne dovedesc în de ajuns, că tocmai ideia națională a dat viață sănătoasă și deșteptare și desrobire popoarelor mărunte. Noi înșine suntem pilda. Fără de entuziazmul patriotic și naționalist al generației din 48, așadară că Voivodatele și acum ar geme sub destrăbălata și asupritoarea stăpînire fanariotă sau muscălească? Dacă în secl. XVI. Belgia și Holanda și-ar fi plecat capul în fața

tendențelor de asuprire și asimilare a Spaniolilor, cu vremea și amintitele țerișoare ar fi ajuns la aceeași decadință morală la care au ajuns hegemonii lor. Precum bună oară popoarele creștine închinat Turcilor au și ajuns. (În acest loc însemn o caracteristică observație în contemplarea istoriei din trecut: Rîvna de cuceriri atunci s'a ivit la popoarele puternice și așezate deja, cînd viața lor pornise la decadință).

Naționalismul cumpătat și chibzuit — ori să-i zicem și patriotism — e un mur chinez împotriva ingerențelor străine și împotriva păgubitorului spirit străin.

Cel mai tare și cel rău, nu se apropie de noi nici odată cu fața lui adevărată. Imbracă pielea de mioară, ca să fie lăsat în staul. Cozmopolitizmul e o astfel de piele da mioară, pentru lupi. Cea mai ascuțită armă împotriva lui e naționalismul, care cere să fie cu trup cu suflet al nostru și cel ce vine în ceata noastră, să aducă jertfă întreg devotamentul lui, să-l aducă numai pentru noi, fără arvunirea înainte a resplatei, ci așteptînd cu gînd curat, să i-se măsoare după cum va fi judecat prețul muncii lui. (Și aici o nouă observație de etică socială: Un popor e mult mai primitiv pentru influințe străine stricacioase, decît pentru celea întrămătoare. Eu îmi esplic fenomenul astfel: Numai atunci e dispus un popor a-și însuși obiceiurile și credințele unui alt popor, cînd ale lui nu corespund principiilor sale de moralitate, va să zică, cînd el nu are virtuți etnice. Iar în acest caz, socotind motivul, apropierea spiritului străin nu se rapoartă la calitățile lui alese, ci la cele distrugătoare.

Cozmopolitul nu recunoaște virtuțile proprii, specifice ale unui popor, nu recunoaște nici mîndria înviorătoare, ce rezultă din observarea lor, și prin urmare *nici nu se va trudi vre-odată să esceleze cu practicarea lor*. Naționalistul din potrivă, chiar și din necesitate logică va trebui să fie un om drept, conștient și altruist. Altmintrea se discreditează pe sine, și rostul învățătorei sale. El poartă răspundere pentru aceasta. Cozmopolitul tocmai de aceasta răspundere vrea să se scape, astimpărîndu-și conștiința —

dacă e de convingere — cu teorii de filozofie Indoelnică, iar dacă e un șarlatan, cu principii ce ademenesc, orbesc și mituie.

Astfel de cozmopoliți țintește politica maghiară să fabricheze din popoarele conlocuitoare. Vezi bine, păstrind totuși pe seama ei șovinismul »dătător de viață«. Pisica însă e cam proastă: își prea scoate ghiarele din sac. Ne vom ști noi ferii de ea, și odată cu capul nu ne vom supune acelei ținte și dorințe molipsitoare.

Iată de ce nu.

Sunt încredințat și eu, ba chiar nerăbdător, că va veni și să vie o vreme, când singura barieră între indivizi va fi cultura. Apartinerea la cutare și cutare naționalitate nu va fi cauză de a deosebi o persoană de alta, și a o favoriza. Pe când însă cozmopolitul cinstit crede, că întocmirea socială va fi așa, fiindcă vor dispărea popoarele mărunte și cu ele se vor asimila și caracterele lor particulare, va fi o limbă și un ideal comun, — comun al unei mase mai mari dacă nu a unui întreg continent, — pe atunci eu cred în viețuirea și mai departe a popoarelor mărunte, nu numai atât, ci și în înmulțirea numărului lor, cred că numai cultivarea și estetificarea particularităților naționale bune, duce la curățenie, cinste și înălțare. Simpatia noastră de sigur se va câștiga mai curînd prin cultură, decît cu forța, însă conaționalul nostru cult va câștiga-o mai ușor decît cel străin. Și dacă nu vom fi exclusiviști, nu vom fi șovinisti față de alte neamuri, va fi așa, fiindcă toate neamurile își vor găsi țerișoara lor, în care ele singure — și cu toții — își vor croi soartea, iar casa politiceii va închiria-o echitatea.

Idealul de a contopi popoarele mărunte într'un popor mare, își găsisse odată și în creerii mei adăpost. Visam și urzeam planuri, cum s'ar putea ca întreg neamul român să adopteze cultura, firește și limba, franceză ori germană. Visuri au rămas. Țărănimea va fi veșnică piedecă, pentru ca un neam întreg de bună voie să treacă la altă lege.

Chiar de nu ar fi peste poate una ca asta, nu poporul maghiar ar fi acela, pe care ni-l'am alege să ne asimilăm lui. Hotărâți odată la trecere, am căuta să nu facem lucru în pustiu, am căuta un popor, a cărui cultură mănoasă să fie un adevărat dar pentru noi. Iar Ungurii, cu însași nizuința lor de a ne asimila cu de a sila, au dat netăgăduită dovadă, că ei sunt lipsiți total de cultură temeinică, de cultura sentimentelor.

În ori ce om, căruia i-se cere pe nedrept o simțire, se trăzește instinctul primitiv: de ciudă nu mă las.

Ori cu căpătuielei grase ne vor imbia, în patria aceea, ori cu furci, noi n'o să ne dăm peste cap, prefăcându-ne în cosmopoliți. Nici odată, căci nu vrem să fim imorali!

Cuvîntul rostit e apăsător. Ca să-l înțelegem mai bine, trebuie să vă aduc aminte de numele mai obștesc al cosmopolitului din țara noastră. Ii zicem renegat, cînd vrem să exprimăm și o bună parte de dispreț, ce se leagă de noțiunea celui ce mărturisește, că: ibi patria, ubi bene. Știm cu toții, că disprețul, ura și scriba, le dăm cosmopolitului nostru din pricina rolului de spion, ce-l are pururea. Aceasta slujbă i-se cere și i-se plătește mai tare, decît cea a lăpădării și pîngăririi de neam. Chiar și el aceea o caută mai întii, căci aceasta e cea mai rentabilă. Chimere el nu gonește. Este și la noi un soi, poreclit »maghiaroni«, la care privim cu oare care milă. Sunt tineri, cari spun, că numai în societatea maghiară se găsește adevărată chefire, ori bărbați cărora li-se pare mai lesne a agonisi parale muncind împotriva neamului, decît muncind pentru el. Firește, idealism, jertfă, dragoste curată, pentru aceștia e un lucru bagatel. Soiul lor însă cel puțin nu e primejdios, nu e pocit din acel punct de vedere, că nu adulmecă, nu se viră stăruitor între cei neprihăniți, nu lingușesc, și nu vînd. Atît, că sunt nepăsători, și ne răresc rîndurile cu desertarea lor. Renegatul în toată legea, le are toate însușirile înșirate, pe cari le mai poțtează nerușinarea lui, și totala lipsă de bună credință.

ocrotite de stăpînii săi. Renegatul dușmănește neamul din a cărui sin s'a zmuncit, îi poartă o hămăsită poftă de răz-bunare, luptă fățiș ca să birue stăpînii lui și vrășmașii noștri, de obicei cu arma minciunii și a ponegririi. Dar nici forța brutală nu o disprețue.

E fără seamăn de imoral tipul acesta, numească-se el renegat ori maghiaron. Amîndoi sunt urcicioase exem- plare de farizeism pervers. Amîndoi se tupilează sub scutul cozmopolitizmului. Unul pentru a fi zărit, celalalt pentru a pîndi.

Astfel de cozmopoliți, de ființe imorale, are de gînd să facă din naționalități politica de desnaționalizare a Ma- ghiarilor. Etimește se săvîrșește cu aceasta o crimă de cea mai strigătoare la cer, și în cele din urmă o sinucidere miopă. Ce folos va avea patria comună de cetățenii »asi- milați«, cari numai în urma corupției s'au învoit la meta- morfoză? Ce putere de rezistență și ce energie culturală vor da statului astfel de elemente? Căci, s'a văzut din analiza sufletului cozmopolit, că desnaționalizarea numai cu ajutorul corupției și demoralizării se poate făptui. Puțini, foarte puțini vor fi de aceia, cari din convingere abstractă să ia asupra lor odiul, de care se împărtășește credința cozmopolită. Internaționalismul, forma mai clară și mai compatibilă a aceleiaș credințe, va mai fi avînd oare care justificare, cozmopolitizmul însă e de obicei o speculă vicleană.

Și precum un individ desnaționalizat, cozmopolit, e stricat și rău pătat la suflet, tot atît de imoral e un întreg popor, ce se desnaționalizează. Pomenesc și pilde.

Ovreei, poporul care de veacuri practică învățăturile cozmopolite, și cari tot ei le și formulează acum, sunt in- contestabil cel mai imoral popor. Ajunge a cita o dogmă a lor, care pune »credincioșilor« datorința de a înșela pe creștin. Altă pildă. Boerimea română renegată, sub dom- nirea fanarioților, va rămînea în veci de hulă cu clasa ei de ciocoi. Etcetera...

Biserica de mult a înțeles dauna morală ce rezultă din desnaționalizarea popoarelor și una dintre învățăturile

ei cele mai sublime e aceia, în care propoveduește toleranța între seminții. Fără precugetare, dar de sigur condusă de instinctul etic, ce o călăuzește întru toate, a fixat și aceasta învățătură.

Și dacă ne îngrijește oarece în momirile la renegare a neamului nostru, e acel simptom, că și țăranul prinde a înțelege cât de ușor se merită favoruri și foloase, dînd ascultare fără contradicere și fără rezerve organelor de cîrmuire. Nu pe seliștean îi tem; acesta nu mai e țăran, ci pe acei sărmani năcăjiți, cari neavînd încotro, purced pe calea aceasta. Nu-s cei de frunte, dar pe alocurea, ce să tăinuim, sunt cei mai mulți! Renegarea cărturariului se întimplă mult mai sporadic. De obicei numai uscăturile ni-se fură.

Din toate cele spuse, iasă destul de vădit la iveală, că politica de maghiarizare, dacă va avea efecte, numai efecte de corupție și demoralizare va avea. Ce motive mioape pot îndemna pe un stat la lupta pentru astfel de efecte sinucigase — fă-ți cruce creștine! Unei politici ca și aceasta însă noi nici odată nu ne vom supune. Decît boeri și cioci de ocară, mai bine haiduci cu fruntea ridicată.

Sever C. Dan.

Chestiunea manualelor de școală.

I.

Una din cele mai însemnate chestiuni ce preocupă tagma dascălească, e — fără îndoială — a *manualelor de școală*; — fiindcă dela ele atîrnă în mare parte progresul ce se poate realiza în școlile noastre. — Și tocmai din această cauză trebuie să arătăm obștei întru cît sunt necorăspunzătoare, ca la vreme să nu-și facă prea mari pretenziuni.

De aceea cu permisiunea *On. Red.* îmi voiu desfășura și eu vederile în aceasta materie. — Și asta o fac cu atît mai virtos, cu cît drumul ni-l'a deschis tînărul *Sever C. Dan*.

Mai înainte de a ne pronunța în merit, amintesc unele momente ce s'au petrecut în jurul ei.

Mulți sunt de părerea, că nime nu se poate atinge de aceasta chestiune decît *Reuniunea* noastră. După ei, ea singură ar fi chemată de a o putea rezolva. Și cu drept, căci în § 3 al statutelor noastre, între mijloacele, cari pot promova progresul moral, e înșirată și »cenzurarea manualelor de școală«. Iar la § 34 unde se statoresc agendele comitetului central, la punct. b.) se zice că acesta alege o comisiune de 3, care cenzurînd manualele de școală, pe cele mai corăspunzătoare să le recomînde Ordinariatului pentru a fi introduse în toate școlile noastre din Archidieceză. — Și ca să se poată face aceasta, tot comitetul central prin punct c). același §, însărcinează pe alți 2 membrii, cari să urmărească cu atențiune, toate opurile ce apar atît în literatura noastră, cît și cele străine, privitor la învățămîntul primar. Urme despre existența acestora însă nu cunoaștem. — Ș'apoi vedem și marea inportanță ce i-se dă acestei chestiuni, cînd și astăzi, multe din manualele de școală sunt prea defectuoase. — Scăderea s'a observat de mult, toți așteptăm ca din partea altora să se facă inițiativa. Nu s'a făcut, — și tocmai pentru aceia la inzistința unuia dintre membrii, a trebuit să fie pusă ca temă de discuție. Inainte însă de a ajunge la ordinea zilei s'a luat de pe tapet.

A mai trecu apoi un interval destul de lung. Faptul, că tot cu acele manuale nu s'a prestat, cît s'a așteptat, a făcut ca din nou

să fie puse în discuție. Mulți așteptam deci cu dor adunarea generală în speranță că arătându-se scăderile fiește-cărui manual în special, sau se va îndruma autorul ca să îndrepte acele neajunsuri, sau aflându-să unul mai acomodat să se introducă acela.

Ba și presa aștepta cu mare zor rezolvarea acestei chestiuni. — Ca dovadă citez »*Răvașul*«, — care anunțind adunarea noastră generală, cu bucurie constată, că între agendele oficioase este și discutarea asupra manualelor de școală; că fiind multe necorăspunzătoare, crede că prin o discuție obiectivă se va pune capăt acestei anomalii. — Am alergat deci la Blaj, ca și noi se putem contribui la acel moment însemnat! Dornici ne-am dus, de a putea asculta — cuvântul festiv — rostit în forma panegiricului! — Și să făcea lucrul acesta, fiind că mulți din frații învățători au plecat pregătiți pentru săvîrșirea acestui măreț act!

Ne-am amăgit însă! Nădejdea noastră a fost izbită de cruda realitate! N'au fost destul grelele învinuiri aduse corpului didactic, atît de pe amvon cît și de căpetenia noastră bisericească, — fără am fost înșelați în cel mai cardinal punct. În loc să auzim dăscălimea desfășurîndu-și părerile, auzim rostul președintelui zicînd: că din cauza »gingășeniei« nu se va permite discuția, rămînînd a se discuta în organ. Cum să va discuta, vom vedea. Ceva început se vede. Mă tem însă, ca părerile cinștite să nu fie abandonate, — iar tămiierile — dacă vor fi, — să nu fie puse în frunte, cu litere *ursive*. Înzădar avem legi și ș-i, după cari să conduce Reuniunea, căci unde l-i se par jignite interesele particulare, se folosesc de putere absolutică.

Vă întreb: pentru ce în adunarea trecută, s'a hotărît ca temă de discuție chestiunea manualelor în scoalele noastre?! Pentru ce s'a pus în programa adunării la șed. II: punct 2: »*discuție asupra manualelor de școală folosite în școalele primare din Archideceză*?!« Ca să-și bată cine-va joc de noi?! Să mă credeți că lucrul acesta va avea urmări — și încă urmări funeste. Trebuie să se știe, că nimeni nu va putea constrînge pe cine-va de-a folosi un manual defectuos, pe cîtă vreme există altul mai bun! Ș'apoi nu poate fi lege, nici auctoritate, care pentru o faptă ca aceasta să-l poată trage la răspundere. — Amintesc lucrurile acestea, fiind-că prin Blaj ni s'a atras atențiunea că în școalele de pe teritoriul Archidecezei gr.-cat. de Alba-Iulia și Făgăraș, nu se pot introduce alte manuale, decît cele aprobate de comisiunea școlastică. — Da! Asta încă e adevărat, numai cît domnii din comisiune ar trebui să fie conștii de chemarea ce o au, ținînd cont de progresul timpului.

Ș'apoi să se lapede și de șovinismul confesional; că, pentru ce nu ași putea folosi cutare manual de un autor gr.-or. dacă e superior manualului respectiv făcut de un gr.-cat?! Pentruce să nu folo-

sesc al acestuia, dacă e o putere probată, și înzestrat cu o însemnată cultură pedagogică. — Ş'apoi să nu uităm, că pe lângă toată ruşinea trebuie să recunoaştem că în privinţa manualelor şcolare, fraţii gr.-or. stau pe un nivou cu mult mai înalt decât noi. Şi nu numai ca unul sau două — fără cu toate, în general. Iar că noi pe lângă toate prestăm acelaşi progres, este de a să atribui nu manualelor, fără nouă, prin munca și jertfa ce sacrificăm în folosul școlii.

De aceia dar D-lor! cu înzistență să pretindem ca biroul central în legătură cu comitetul, din nou să aducă la ordinea zilei: *chestiunea manualelor*. Și aceasta nu mai țirziu fără pe adunarea generală viitoare. Până atunci noi vom avea timp ca să medităm asupra lucrului, ca să putem pași cu părerii concrete. Cu mic cu mare să alergăm ca să ne emancipăm de sub jugul acestei anomalii, care e în stare ca nu numai pe noi fără și școlile și prin aceasta poporul, să-l țină încă multă vreme în ceață și negură.

Ca să se convingă cineva cât de bazată e convingerea în părerile și observările făcute, după o aplecare generală ce va urma voi tracta și despre unele manuale în special, — dimpreună cu scăderile ce le au.

II.

Între factorii culturali, după cari se poate judeca vrednicia unui popor, locul cel mai de frunte îl ocupă *literatura* și *literatura* fie ea, a ori căruia dintre popoare — o putem împărți în *științifică* și *frumoasă*. O parte întregitoare a celei științifice e cea *pedagogică*, iar un ram al acesteia, e cea *didactică*.

Ca cineva să poată fi autor în literatura științifică, trebuie ca să descopere și propage adevăruri necunoscute până la el. Iar ca să poată face aceasta are lipsă de *judecată bună* și *rațiune sănătoasă*. — Altul care vrea să fie autor în literatura frumoasă, trebuie să se facă interpretele impresiunilor sale interne și externe, cunoscând în aceiași vreme și moravurile societății omenești, actuale sau trecute, după cum va cere lipsa. Și cu cât va fixa impresiuni mai subtile, cu atât și reputația îi va fi mai mare. Iar ca să poată satisface acestora îi trebuie o doză bună de *fantazie*. — De mare preț e și veșmintul în care cineva își știe înbrăca aceia ce voește să spună.

Nu tot așa stă lucrul cu *literatura didactică*. Aceasta reclamă mai multe condițiuni. Nu-i destul ca cineva să cunoască adevărul ce vrea să propage, fără trebuie să țină cont de măsura: *cît, cui* și *cum* trebuie să propună.

Știm din experiență, că nu tot ce a descoperit știința omenească, poate intra în cadrul literaturii didactice. Cu atât mai virtuos silogizmele și teoriile controversate asupra cărora oamenii științei

încă nu s'au pronunțat cu deplin succes. Știm apoi, că același lucru îl putem propune pe larg, — în toate amănunțele și îl putem restringe și numai la conturile principale. Aici va trebui să se aibă în vedere aceia ce prescrie *utilitarismul pedagogic*. Sau cu vorbele d-lui I. Gavanescu: — »trebuie să se învețe de-a dreptul și numai aceia ce folosește direct vieții, acele cunoștinți și în aceea măsură, se determină de utilitatea în diferitele sarcini și funcțiuni ale omului pentru conservarea și afirmarea vieții, și pentru îndeplinirea obligațiilor inevitabile ori cărui om în viață«¹⁾.

Tot la alcătuirea vre-unui manual didactic trebuie să se țină cont de etatea, și cunoștințele aperceptive ce le poate avea băiatul. Că în alt fel, ne vom adresa începătorului, în alt fel celui din clasa V—VI, — alt cum elevului din școalele medii, și cu totul în altă formă universitarului.

Trăbui-va să cunoască și modul de purcedere și propunere. În privința aceasta îi vine în ajutor *metodologia*, care prin aflarea *treptelor formale*, a făcut o mare ușurință didacticului. — Meritul pentru aceasta descoperire se atribuie pedagogului *Herbart* perfecționată curînd după aceea de *Ziller* — numită apoi după ambii de *herbart-zilleriană*. În literatura noastră încă sunt tractate cu adîncă cunoștință de cauză de meritatul bărbat *Dr. Petru Șpan*. — Și fiind că numai cu ajutorul acestora se poate propune cu succes materialul prescris de planul de învățămînt, e natural ca să nu fie dezconsiderate.

Băta dar ce mare deosebire există între omul literat, omul de știință și omul de școală. Între un fel de condițiuni lucră unul și între alte împrejurări celalalt. — În privința aceasta foarte bine ne deslușește d-l *Dr. P. Șpan* cînd susține: — »Omul de știință și omul de școală sunt doi factori în viața culturală a omenimei cu totul deosebiți, pentru că pe cînd unul nu are în vedere decît pătrunderea mai adîncă în secretele științei cu scop de a aduce la lumina zilei nouă adevăruri, nouă teorii, despre natură și om; pe atunci celalalt are să se mulțamească cu aceia ce e deja destul de luminat și clarificat în știință, avînd a deschide numai ochi altora asupra acestui cîmp mînos și plin de roade inelșugate«²⁾.

Și tocmai fiindcă la alcătuirea manualelor de școală nu s'a ținut cont de aceste recerînțe, e natural ca ele să pară defectuoase. De oarece: »aci găsim că împărțirea și aranjarea materialului din cutare carte nu e de loc corăspunzătoare, aci vedem că metoda observată e cu totul falză, aci ni-se pare că e scrisă preste înțelegerea băieților de școală, cu un cuvînt nepotrivită pentru a o putea da în mîna elevilor«³⁾.

1.) V. Curs de pedagogie — de I. Gavanescu București 1899 — pag. 297.

2.) V. — Idei pregătitoare în pedagogie — de Dr. P. Șpan — Sibiu 1902 pag. 108.

3.) — V. Tot acolo — pag. 115.

Despre munca noastră.

Cetitorii revistei noastre își vor aduce aminte de timpul cînd, la apariția noastră, ne plîngeam de vitregia presei dela noi, — care abea înregistrînd în scurte rînduri apariția revistei, — ne-a acoperit cu vîlul comod a-l nepăsării, — denegînd schimbul cu revista noastră și păstrînd de atunci o tainică tăcere. Am rămas uimiți de atîta — dușmănie, dar am zis, că în potriva acestui indiferentism oficios ne va fi lezne să luptăm, de oarece publicul e cu mult mai deștept decît să nu deosebească glasul sincer al dreptății și adevărului, din gălăjia de glasuri de farisei, cari se laudă și se scuză reciproc. Am avut dreptate. »Orizontul« și-a asigurat viitorul dintr'odată și progresează repede, uimitor de repede.

Și, — acum deodată, suntem luați în seamă din două părți.

Procurorul ne »comentează« și »apreciază« o seamă de articoli, recomandînd juraiților să nu ne facă scăpați de fericitoarea pușcărie dela Seghedin.

De altă parte, cu multă satisfacție cetim în *»Viața Românească«* dela Iași, — în *»Revista Idealistă«* din București, aprecierea dreaptă a nizuințelor noastre desinteresate.

Am primit și o seamă de scrisori, cari ne măgulesc, laudînd curajul și nepărtinirea cu care tractăm chestiile noastre publice, fără considerație la o clică ori alta și fără considerație la minia neputincoasă a celor răi.

Nu le reproducem însă, fiindcă nu suntem autorizați.

Mai de curînd, *»Familia«* din Orade publică un articol întreg despre revistă noastră, din condeiul unui tinăr harnic, — un articol bine lămurit și studiat.

Nu admitem toate afirmațiile aceluia articol, — ba, le numim greșite încitva, dar nu încercăm să le deslușim, de oarece ele s'au născut din necunoașterea relațiilor noastre interne, la redacție și din optimismul autorului în cele ce privește productivitatea scriitorilor dela noi.

Reproducem o parte din darea de seamă ce o face despre noi cunoscuta revistă din țară, *»Revista Idealistă«*, pe urmă, dacă nu va fi cu supărare, dăm întreg articolul din *»Familia«* —

»Rev. Idealistă«, Nrul 5 anul curent, scrie următoarele:

»Orizontul« (Revistă lunară) anul I, No. 4, Aprilie 1906.
— Din Cluj ne-a venit ce așteptam de atîta vreme: o revistă care să oglindească sub toate raporturile viața fraților

transilvăneni. Mai sunt în adevăr reviste dincolo de Carpați, cele mai multe și cele mai bune n'au însă un caracter local și nu poartă pecetea împrejurărilor de viață în care trăesc. Unele din ele ar putea apare în ori-care provincie locuită de Români fără a se putea spune că nu sunt la locul lor.

Nu le facem prin aceasta o imputare, căci știm că ele lucrează pentru ajungerea marelui ideal al unirei tuturor Românilor printr'o cultură comună, precum n'am putea fi nici noi învinuiți cînd întîmpinăm cu mare bucurie o revistă, cum e *Orizontul*, care e un far puternic de orientare pentru Transilvăneni și un bogat izvor de informații pentru noi.

Să nu ni se spună că dacă e vorba de informații și îndrumări, le putem găsi în ziarele transilvănene. Ziarele aparțin unor partide — și din nefericire sunt multe partide în Ardeal și prin urmare *îndrumările lor vor fi și tendințioase și unilaterale*. Trebuia o revistă care să se ridice mai presus de nivelul unui jurnal, *revistă care să fie arbitriul autorizat în marile chestiuni naționale locale*. Dl V. E. Moldovan lucrează cu multă pricepere ca »Orizontul« să poată împlini acest rol. Pentru toate chestiunile mari d. Moldovan are sfaturi înțelepte.

Dăm U măi j la Cevale | sumarul | numărului | patru al Orizontului:

Dl Valer Moldovan face un portret a personalității D-lui Aurel Popovici din a cărui lucrare »Statele unite ale mării Austrii« publică în revistă un capitol asupra »Esenței principiului de naționalitate«.

În articolul intitulat *Pax*, d. Moldovan demască fătărnicia și nerecunoștința seculară a Habsburgilor, despre cari autorul zice cu o fină ironie, că sunt creștini buni căci »ei dau cu pîne în cei ce au dat în ei cu pietri, și întors, cu pietri în cei ce au dat în ei cu pîne«.

Rubrica »Glose« cuprinde diferite informații relativ la unele chestiuni politice și literare, etc.

Iată în sfîrșit articolul din »Familia«, care pe lîngă multe lucruri adevărate ce le spune, deslușește și unele chestii, pe cari noi nu le putem atinge:

»Revista ce poartă acest nume, e amenințată acum să-i sufle lumina dușmanii ei de alt neam și alt singe, după ce dușmanii ei, drepti și nedrepti, de un neam și de un singe cu ea, nu avură putere a-i stînge viața în lîngura de apă a indiferentismului, ori a luptei fățișe împotriva. Amenințata, cerînd ajutor, dela cei siguri în puteri să-i ajute,

cetitorii, vestește cu multă mândrie îndărătnică, că nu o să se dea îndărăt dinaintea nici unui atac, venit din tufă, ori deasupra.

Ea crede morțiș, că are o menire mare de împlinit pe pământul de înguste orizonturi al vieții noastre culturale; simte increzută, că va avea tărie de a răsbate pînă la ținta aleasă; și nelămurit, poate mai simte și nițică tresărire de conștiință, că pînă acum dăduse dovezi mai mult despre cît o ajută puterile, decît despre cît trebuie să facă. — Să creadă — credința te mîntuie, dar cu acest prilej multă lume cetitoare va fi lăsînd să incolțească iar în gînd, întrebarea de îndoială, ce se auzise la înființarea revistei din foarte multe părți și cu foarte multă stăruință nedumerită: ce rost mai are și asta? — Intr'adevăr, »Orizontul« își luă ființa într'un timp foarte nefavorabil pentru ea. Intr'un timp cînd opinia publică era alarmată la noi, unde sprijinirea ziarelor și revistelor e privită ca o datorie națională, de vești îngrijitoare, că deodată cu noul an vor apărea atîtea și atîtea ziare și reviste, de atîtea și atîtea feluri. Unele, cele mai de puțină importanță, au și apărut; dar fie că au dispărut în curînd, fie că mai tînjesc de pe o zi pe alta, nici unul nu a fost în stare să ocupe locul celor vechi, spăriate, ori să se ridice asupra lor. Un ziar politic, cu adevărat european, nu avem pînă în ziua de azi. O revistă umoristică, tot la aceeași înălțime, ne lipsește și acum. Ziarele pentru țărănime apoi, chiar dau îndărăt.

De toate astea era nevoie, însă lipsa unei noi reviste beletristice, cum se aștepta să fie »Orizontul«, nu se simția de loc. Cel puțin așa se credea. Nu credeau însă astfel întemeietorii (accentuez pluralul!), ei cari, nelămurindu-și voința în fața publicului, numai cu atît: programul nostru îl cetîți în sumar, — nădărdjuiau, că vor putea arăta rostul noiei reviste, dîndu-i, prin sumar, un caracter mai mult social-politic, decît beletristic, mai mult științific, decît curat literar.

Analizînd felul celorlalte reviste, ce avem, vom găsi că o revistă cu țintă ce urmăreau întemeietorii »Orizontului«, ne trebuia fără îndoială. Totodată voi cerca să arăt cît s'a realizat din acea țintă și cît a mai rămas.

Reviste de un interes mai general, cu rost de existență, aveam numai două: »Luceafărul« și »Familia«. Cea dintîi, ca revistă de salon prin înfățișarea ei, ca revistă modernă, și verde românească prin ideile și principiile ce mărturisește, de o valoare estetică de frunte, prin scriitorii ce izbucni să-i

adune în jurul ei — se răspîndi repede pe tot întinsul pămîntului românesc, și aduse în chipul acesta un serviciu real unității noastre literare, iar șie-și un titlu de neperitor merit. Însă »Luceafărul«, care întii aducea multe articole de informație felurită, iar pe urmă își restrînsese programul la un material compus aproape exclusiv din povești și poezii, amestecată cu foarte puțină și foarte cumpătată critică — ajunse, poate fără de voie, să fie o revistă aristocratică, în acel senz, că nu aveau încăpere pe coloanele ei, decît scriitorii de un renume vechiu și trainic, ori scriitori tineri, a căror talent, scăpărător dela primul moment sau făgăduitor cu siguranță, era deja scos în relief, luat în seamă de autorități stăpînitoare în republica literaturii. »Incercări literare«, dibuiri, nu puteau avea loc în »Luceafărul«, din multe feluri de motive. Acestea, mai cu seamă acestea, rămîneau pe seama »Familiei« iubitoare. Aci, tocmai își află »Familia« menirea ei. Cea nouă menire, căci cea veche, de a îndestula ea singură trebuințele de lectură artistică și de sfaturi practice ale unei familii, nu mai putea să o susțină, din ce oară rămase departe înapoia noilor timpuri. Acuma, reorganizată, »Familia« pare a se grăbi mult, pentru a-și suplini zăbava, însă d-l Vulcan ca un cîrmaciul al literaturii noastre, ce a fost, înțelege foarte bine, că rolul revistei d-sale, pe lingă ținta ce urmărește ori ce revistă, este în deosebi de a scoate la iveală oameni noi, de a sprijini și îndemna încercările literare ale aceluia ce făgăduesc că vor trece degrabă peste început. Un rol de »Schwimmgürtel«, ce e drept, dar între împrejurările arătate, un rol neapărat trebuincios.

Nici una dintre aceste două reviste, însă, nu ținea să fie o revistă de polemică, de critică neiertătoare, de luptă neînduplecată împotriva celor cu credințe protivnice. Sau, că se mărginiau la un material aproape curat beletristic, spuseseam deja. — Adevărat, la noi, dincoace, nici nu prea aveau dușmani, cel puțin nu dușmani »publici«.

Apoi, critica, mai puțin necesară ca principiu educativ, la noi decît în alte părți, pretinde la noi foarte multă îndrăzneală, foarte mult risic, și foarte multă renunțare. Și lipsește ea aproape cu desăvîrșire, în toată viața noastră publică, politică, socială, ori culturală; lipsește mai cu seamă în o ramură a ei, în viața literară. Nu înseamnă asta, că la noi nu se spune adevărul, nici decît, ci înseamnă, că afară de puține cazuri sporadice, adevărul nu se spune numai cînd el nu jignește pe nimeni.

Așa face și »Luceafărul« și »Familia«, cu toate că pare a fi sosit un timp cînd nu e de ajuns a servi unui curent oare-care prin a i-se supune fără rezervă, ci în aceeași măsură, și prin a face critică dîrză, a te război cu acel de altă părere primejdioasă.

Sunt lipsuri acestea pe care trebuia să vină o altă revistă ca să le înlăture. Fără de asta armonia revistelor noastre era necompletă. — »Orizontul«, mai virtuos proprietarul ei d-l Vasile Moldovan, credea că va ști înlătura lipsa, va ști completa armonia.

Notez aici, că părerile ce dau, nu sunt ale unuia dintre membrii redacției, ci ale unuia dintre cetitorii, obișnuți să caute motive și explicații.

»Orizontul« nu voia de loc să fie o revistă de concurență, nici o copie a lui »Jövendö« nu voia să fie, — o revistă de hărțuială și mai puțin. Ci »Orizontul« avea frumoasa aspirație, de a fi o revistă cum sunt în apus foarte multe, o revistă pentru toate mișcările intelectuale ale civilizației: politică, științe naturale, literatură, sociologie, religie, etc. Voia pentru toate acestea o tendință popularizătoare, o adîncire originală a problemelor mari, o tractare interesantă a temelor vechi ori moderne, și mai presus de toate o aspră judecată critică, unde va trebui combătut, și un ton de neînfricată agitație, unde va trebui convins. Așa credeam eu, și cu mine mulți, cari nu ziceam: »ce rost mai are și asta«?

Și ne-am ales?

Cu o revistă, nestatornică la apărut, (?) care nu mai are decît trei colaboratori permanenți, d-l dr. Valer Moldovan, Vasile Moldovan, V. Nițescu.* La început mai erau și alții. ~~Scrisa d-l Cassiu Maniu, cel mai erudit bărbat de științe politico-sociale, ce-l avem noi. Articollii d-sale de filozofie politică, ținuți la o rară înălțime academică, însă nu puteau pătrunde în marea obște a cetitorilor, cari nu au la dispoziție acel uriaș aparat, cu care au fost scrise. Scriseră în treacăt un articolăș și pînă dr. Dăianu, un bun înțelegător al timpurilor noi, chemat să le conducă neobosit; și d-l Ciura, cel mai local, mai ardelean între scriitorii tinerii generații; și d-l Muntean, a cărui articoli nu s'au băgat în seamă numai pentru că la noi nu-i iertat să fii cu minte, și să vorbești despre lucruri mari la vîrsta de 20 ani, și~~

* Sumarul numărului de față și a celor din trecut răstoarnă afirmația aceasta. (Red. »Orizontul«.)

alți ciți-va al căror nume nu s'a impus, doar singur cetitoului migălos cu foarte bună memorie.

Actualii scriitori sunt însă harnici să dea viață »Orizontului«, însă tocmai complimentul, că sunt destul de geniali pentru a nu deveni nici odată obișnuiți, monotoni, chiar singuri dacă ar scoate revista, nu li-se poate face. D-l Valer Moldovan, e la toată întâmplarea un bun cunoscător al vieții noastre sociale și politice, îi explică multe lipsuri și trebuințe, cu ușurință, iubire de ideal, și clasică logică. Pentru a îndruma însă o lume întreagă cu scrisul tău, mai e nevoie și de superioritate în combinații, de desfășurarea cu sistem și cu muncă neconținută a unui plan bine stabilit. — Care tinar nu cetește cu plăcere avintul socialist, stilul curgător, fantazia interesantă, și afirmațiile îndrăznețe, nepăsătoare ale lui Vasile Moldovan? Sunt articoli de agitație, unici în felul lor, însă critica ce o fac e prea pătimasă, adevărul crud e spus prea cu puțin tact pentru ca să poată îndrepta în loc de a inversuna. D-l Voicu Nițescu nu are aceste cusururi, însă nu are nici însușirile bune, ce se găsesc amestecate în ele. De altă parte d-sa are observația ageră și rivna spre bine — însușiri ce credeam eu, că vor fi o caracteristică a spiritului dela »Orizontul«.

Dela aceștia, și ici-colea mai dela câte cineva, se publică în »Orizontul« articoli de genurile cele mai multe, ce nu au loc în celelalte reviste.

O parte a programului ei, partea sumară, o împlinește deci. Revistă stăpinitoare și de propagandă, al cărei cuvint să nu răsune în pustii, a cărei părere să fie o autoritate, ce stabilește ori făgăduie — cum închipuiam eu că o să fie — rămîne să dea dovadă de acuma înainte »Orizontul«, că are pentru aceasta destul de largi orizonturi.

Cu alt public, cu alți scriitori, ori cu alta conducere?»

Aici sfârșește articolul, — și sfârșim și noi, dorind să dovedim în viitor că munca noastră, bună-rea, — e trăbuincioasă, și va avea efect curățitor în multe privințe.

CLUJUL

— Conferență ținută în sala Muzeului național din Sibiu. —

Odinioară, când mîndrele plaiuri ale Ardealului erau stăpînite de vulturul roman, în nordul Daciei traiane se estindea provincia Porolissensis, numită astfel dela castrul și orașul roman Porolisseusis. Porolissum era cea mai nordică așezare a civilizației romane în aceste părți, ultimul punct spre nord al imperiului roman, aflător la satul Moigrad de azi în Sălăgiu, unde i-s'au aflat și i-se văd încă ruinele. Un val puternic de pămînt să întindea pe aici înspre Someș, val de graniță, întărit din loc în loc cu fortărețe, iar dincolo de el se începea ținutul strein și barbar, în întinderi necunoscute.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Calea romană, care pleca dela Porolissum spre interiorul Daciei, trecea pe la stațiunile Cersie, Largiana și Optatiana, apoi sosea la Napoca, lingă riul Someș, de unde se îndrepta pe la Potaissa înspre Apulum, la Alba-Iulia de azi.

Dintre aceste stațiuni să ne oprim de astădată la Potaissa, dar cu deosebire la *Napoca*. Pe locul unde au fost odinioară aceste orașe romane, s'au ridicat cu timpul alte două localități, cari există până azi: la Potaissa Turda, pe ruinele Napociei, Clujul. Scriitorii din secolii trecuți erau în nesiguranță cu privire la locul, unde s'au aflat cele două orașe, Potaissa și Napoca, căci din tabulele lui Pentinger nu se poate fixa locul lor. Din ruinele, ce să aflau atît la Turda cît și la Cluj, cum și după diferite auticități romane găsite pe acolo, se știa cu siguranță, că în acele locuri au stătut odinioară colonii romane înfloritoare. În timpul mai nou s'au aflat apoi mai multe inscripții cu numele coloniilor respective și așa s'a putut constata așezarea lor adevărată.

Cu deosebire a fost decisivă în privința aceasta o peatră sau columnă miliară, descoperită în a doua jumătate a secolului trecut pe calea romană dintre Napoca și Potaissa.

Columnnele miliare erau colonne de piatră, cari se așezau pe căile romane, la anumite distanțe, arătând depărțările dintre diferitele stațiuni. În Dacia s'a descoperit până acum o singură astfel de coloană prețioasă, columna miliaria dintre Napoca și Potaissa. Am zis prețioasă, căci pentru arheologi și istorici un astfel de monument simplu este mai prețios, decît o coloană de aur sau un juvaer de diamant.

Calea romană nu trecea pe acolo, pe unde e făcut azi drumul de țeară dintre Cluj și Turda. Ea nu urca culmea Feleacului, ci încunjurînd pe la sud-ost acest picior de munte, se așternea — cum se poate urmări și acum — pe la satele de azi Ghiurfalău, Aiton și Pusta-Cian, de unde coborea în valea Arieșului, la Potaissa.

Columna miliară din chestiune, s'a descoperit la Aiton și a fost dusă la Cluj, unde a studiat-o și Mommsen și i-a publicat inscripția în renumitul său op: »Corpus Inscriptionum Latinarum« (I. p. 256.)

Inscripția e următoare:

»Imperator caesar Nerva Traianus augustus germanicus, dacicus, pontifex maximus, potestatis tribuniciae XII, consul V, imperator VI. pater patriae, fecit per cohortem I. Flavianam Ulpianam Hispanorum militum civium Romanorum equitatum. A Potaissa Napocae milia passuum decem«.

Din aceasta inscripție iese la iveală între altele, că calea romană dintre Napoca și Potaissa s'a construit de cătră Traian, îndată după cucerirea Daciei, deoarece legiunea I. Flaviană hispană a fost scoasă din Dacia nu mult după înfringerea Dacilor, rămînînd aici la noi stabil, legiunea V. Macedonică și legiunea XIII. Gemină.

Dar mai pe sus de toate se constată, că în locul Clujului a fost Napoca și la Turda Potaissa, deoarece 5 mii de pași romani fac o milă austriacă, iar 10 mii de pași două mile, ceia ce corespunde întocmai cu depărțarea Aitonului dela Cluj și Turda, pe calea romană.

Napoca a fost un oraș de însemnătate al Daciei. Pe cînd comandantul militar al Daciei Porolissensis rezida în Porolissum, ca stațiune de graniță, în Napoca își avea rezidența guvernatorul civil al ținutului. Orașul a fost un timp oarecare municipiu, iar apoi probabil sub împăratul Commod, a fost ridicat la rangul de colonie. El era împodobit cu mărețe edificii publice, avînd amfiteatru, băi publice, apeducte etc. ceia ce o arată diferitele monumente, statuie, pietri votinale, sarcofage de piatră, mulțime de monete etc. gă-

site în pământ. Urmele apeductului s'au descoperit pe coasta dealului Feleac.

Acum se naște întrebarea, că oare avut-au și Dacia pe acest loc vre-o așezare și astfel Napoca romană a fost numai continuarea și dezvoltarea mai departe a localității dace sau a fost zidită cu totul din nou? La această întrebare răspuns pozitiv nu se poate da. Conziderînd însă, că numele Napoca e hotărît nume propriu dac și conziderînd împrejurarea, că orașul a fost întii municipiu, ceia-ce condiționează existența și a unei populațiuni numeroase streine în oraș, în cazul de față populațiune dacă, se poate admite posibilitatea, că Napoca romană a fost continuarea și dezvoltarea mai departe a unei localități dace, cu același nume, adoptat și de Romani.

Napoca, ca și celelalte orașe din Dacia, cum și provincia întregă a fost în stare înfloritoare, până la năvălirile popoarelor barbare pe aceste plajuri, năvăliri ce s'au început înainte de Aurelian și cari au silit în cele din urmă pe acest împărat să scoată din Dacia puterea armată și lumea oficială.

Noi acum, abia ne putem face închipuire despre grozăvenia acestor năvăliri. În urma lor rămînea pustiul nesfîrșit, cum pustiul rămînea cîmpiile și țările în urma roturilor de lăcuste. Numai ruinele localităților și leșurile omenești neîngropate arătau că pe aici a fost viață civilizată.

Ovidiu, poetul Romei, esilat de împ. August cum știm la Tomi, (Constanța de azi), ne-a lăsat o descriere plastică a devastărilor și a scenelor de groază, ce se petreceau cînd dădeau năvală Geții, Jazigii și Sarmații în ținuturile Dunărene.

Iată în traducere făcută de Hășdău, descrierea lui Ovidiu despre aceste selbatice năvăliri:

»Atuncea dar, cînd Pontul și Dunărea spumîndă
De iarnă 'mbrățișate prind peliță de ghiață,
Pe-a Istrului lucioasă și măturată cale
Călări pe cai sălbatici vrășmașii vin încoace,
Vestind a lor sosire săgețile ce zboară,
Și rămînînd drept urmă pămîntul despoiat.
Țăranii fug departe, lăsînd cîmpia pradă
Și barbarul răpește puțina-i avuție,
Tot ce putea să strîngă săteanul prin sudoare
Și carăle și turma și sărăcia-i toată;
Apoi pe robi îi leagă cu minile la spate;

Se duc, se duc sermanii, privind cu desperare
 În urma lor ogoară, ce n'o să le mai vază,
 Și focul ce se 'nalță din șubrede colibe;
 Căci barbarul aprinde, doboară, mistuește
 Tot ce nu poate duce, tot ce nu vrea să ducă,
 Și stoluri de victime cad moarte sub săgeata
 În virf încrîngată, al cărei fier supsesse
 Din ierburi ucigașe un suc înveninat».

Năvălirea și devastările Goșilor, Gepizilor, Hunilor și ale altor neamuri fioroase au întrecut pe cele ale înaintașilor lor. Atunci ceriul senin al Daciei s'a întunecat. Ceriul Daciei, luminat de razele culturii romane a fost acoperit de norii negri și vijelioși ai barbariei, cari destrucție și întunecare au lăsat în urma lor. Străbunii nostri, rămași fără scut, și-au căutat adăpostul în munți. Așezările lor, prefăcute praf și cenușe, au fost năpădite de muschiu, de iarbă, de păduri seculare și — de negura uitării. »Dacia felix« de sub stăpînirea romană, a devenit Dacia devastată, pustie, pe cîmpiile căreia nu mai resunau accentele sonore și duioase ale limbii daco-române, ci văzduhul era plin de strigătele și chiotele fioroase ale hordelor selbatice, cari cutrierau în cete mari ținuturile, ca fiarele pădurii după pradă.

Napoca, împreună cu celelalte orașe, au fost ruinate și părăsite de locuitorii lor, cari au scăpat cu viața. Întunecimea și-a întins aripele negre asupra întregii Dacii și aceasta întunecime a durat mai mulți secolii de-arîndul. Abia după ce se mai conteniră valurile uriașe ale emigrațiunii popoarelor, se înciripa o nouă viață pe pămîntul fostei Dacii. Strămoșii nostri ieșiră de prin strîmtorile munților și începură a se răspîndi mai la țară, pe văi și a cultiva țerinele.

Atunci, după venirea și așezarea Ungurilor în țerile noastre, pe la firea secolului XII-lea pe ruinele Napociei aflăm o nouă așezare omenească cu numele Cluj.

Cea dintîiu urmă despre existența Clujului, cu acest nume, este dintre anii 1173—1175. Între acești ani, sub domnia regelui ungar Bela III. un proprietar, cu numele Caba, făcu prin testament o donație mănăstirei din Panonhegy (Ungaria.) Actul de danie a fost aprobat în consiliul regelui și subscris între alții de comitele comitatului Albei, Gallus și de comitele Clujului, Toma, din Ultrasilvania, cum se numea pe atunci în actele oficiale Ardealul. Comitele Clujului e iscălit astfel: Tomas, comes Clusiensis. În un alt act

dela 1183 aflăm între subscrieri pe Gallus, clusienis comes, adică Galu, care la 1173 a fost comite în Alba, la 1183 era comitele Clujului. De aci înainte apoi se află din restimp în restimp acte de danii, de procese etc. în cari dăm de numele Cluj. Astfel la 1201: Pazman, comite de Kulus; la 1214, Filip, comes curialis de Cluj; la 1214 castrenses de Cluj; la 1216 iudice Bașu, curiali comite de Cluj și așa mai departe, variind până către sfârșitul secolului XV. numele de Cluj, Culuj, Coluj și Cluj-vâr, dar fiind în prevalență numele Cluj.

În acest punct ni-se impun în deosebi două chestii de însemnătate: originea numelui Cluj și întrebarea, că cine, ce popor a zidit acest oraș?

Ce se ține de prima chestie, e semnificativ, și aceasta o remarcă toți cîți s'au ocupat cu originea Clujului, că poporul român numește și azi acest oraș cu acelaș nume, care-l aflăm în cele mai vechi chrisoave: adică Cluj, pe cînd în limba ungurească el s'a transformat în Coluj, și Coluj-vâr și în fine în forma de azi: Kolozs și Kolozsvár. Să însemne aceasta, că numirea este de origine română? Să fi fost pe ruinele Napocci vre-o localitate română, cu numele Cluj și aceia, cari au zidit orașul, să fi adoptat acest nume românesc, cum au adoptat Romanii numele Napoca dela Daci? În privința aceasta răspuns precis nu se poate da. Unii scriitori susțin, că cuvîntul Cluj să derivă dela cuvîntul slavon »cluci«, care înseamnă cheie și din care s'a format cuvîntul unguresc »kulcs«. I-s'ar fi dat acest nume noiei localități din motivul, că ea era oarecum cheia vălii Someșului în aceste părți. Coniectura aceasta însă e forțată, căci tocmai la început localitatea Cluj, cu fortificațiile ei primitive, nu putea să formeze cheia unei văi. De altă parte chiar nu se poate dovedi cu nimic, că în părțile aceste ar fi fost populațiune slavă, nici în documentele de pe acele timpuri nu găsim nici un nume propriu de persoane slav. Românii însă au fost pe aici, căci chiar în apropierea Clujului, la Gilău a fost ducatul român al lui Gelu. Se înțelege, că contrarii neamului nostru deneagă — fără a motiva — ori ce legătură a numelui Cluj cu limba noastră. Cauza e, că dacă s'ar constata aceasta legătură, contrarii teoriei continuității noastre în Dacia ar suferi o înfrîngere desastroasă. Se poate, că cu timpul se va face lumină și în chestia aceasta, azi încă neresolvată.

În ce privește întemeierea sau reîntemeierea localității Cluj, se poate afirma cu toată siguranța, că ea este opera

Sașilor, respective a elementului german. Aceasta se dovedește cu împrejurarea, că Clujul a aparținut până târziu prin secolii, universității orașelor sășești din Ardeal; procesele se recurau la început la Bistrița, apoi la universitatea sășească și limba municipiului cum și limba tuturor breslelor de meseriași a fost cea germană. E adevărat, că Clujul se vede a se fi înființat mai înainte de venirea în masă a Sașilor în Ardeal, dar trebuie să știm, că emigrarea străinilor în Ungaria și Ardeal s'a început deja sub cei dintâi regi ai Ungariei și numărul lor era considerabil.

În un document din 1184 de pe timpul domniei regelui Bela III. în înșirarea venitelor regelui Ungariei se spune, că regele avea între altele un venit anual de 15 mii de marce, ca dare, dela oaspeții străini din Ardeal, sau în originalul documentului: »de alienis hospitibus de Ultra-Silva«. Aceasta sumă mare pe acele vremuri condiționează un număr însemnat de străini așezați aici, mai cu samă industriași și comercianți veniți din diferite părți ale Germaniei.

În cursul veacurilor s'au așezat, în orașul german de origine, și elemente maghiare, cari au fost favorizate cu deosebire pe timpul domniei principilor ardeleni și cari apoi pe încetul au copleșit pe Sași, devenind astfel Clujul oraș cu caracter unghuresc, dar numai în timpul mai nou.

Pe lângă aceste două elemente, au fost în Cluj și locuitori români, căci în decursul timpului se face amintire și de ei în unele descrieri și chirosoave, cum vom vedea mai târziu.

Referitor la înființarea Clujului cei mai mulți scriitori din șecolii trecuți sunt de părerea, că Cojocna, sau în forma originală Cluj-Ocna, e localitate mai veche decât Clujul — și că locuitorii din Cluj-Ocna au înființat orașul dându-i numele de Cluj și Cluj-vâr, spre deosebire de Cluj-Ocna, unde erau ocne sau băi de sare. În un act de recensământ oficial din 1733, aflător în archiva Cojocnei, se spune, că »Cluj-Ocna este cel mai vechi orașel al comitatului, dela care și-a luat numele comitatul și orașul Cluj«. Tradiția — care o aflăm la unii scriitori vechi — ne spune, că pe timpul năvălirilor barbare locuitorii s'au retras din valea Someșului între dealuri și au înființat Cluj-Ocna. Vechiul oraș roman a fost dat uitării și ruinele lui au fost năpădite de tufiș și pădure nestrăbătută. Aceasta tradiție se verifică până la un punct, deoarece e fapt, că pe dealul Feleacului, până jos în valea Someșului, a fost odinioară codru străvechiu. Aceasta s'a constatat cu ocazia descoperirii a-

paductului roman al Napoei, aflindu-se lângă țevile apaductului mai mulți stejari petrificați. Odată — așa glăsuiește mai departe tradiția — s'a întâmplat, că unui cioban din Cojocna i-s'au pierdut oile și plecînd el în căutarea lor prin codri, departe, tot mai departe, a dat de ruinele mărețe ale unui oraș — erau ruinele Napoei — despre existența cărora locuitorii Cluj-Ocnei nu aveau cunoștință. El a dus vestea acasă și Cojocnenii călăuziți de cioban s'au dus la ruine, au esaminat locul, le-a plăcut împrejurimea și avînd la îndemînă material de zidit, s'au așezat în cetatea pustie și au întemeiat orașul Cluj.

După legendă așa dară, descoperirea unui cioban a dat ansă la zidirea Clujului. Cazuri analoage s'au mai întîmplat și în alte țeri și la noi în Ardeal. Ciobani sau vînători au descoperit une ori ruine de cetăți părăsite, izvoare de ape minerale, mine etc. Astfel izvoarele minerale dela Borsec au fost descoperite pe la 1740 de contele Dionisiu Bánffy, care împreună cu mai mulți soți de vînat, cutrierau codri nestrăbătuți ai Ciucului, vînînd după bouri și alte fiare.

Tot asemenea descoperirea unui păstor român de capre, a dat însă la deschiderea băilor de aramă dela Bălan, lângă comuna Csik-Sz.-Domokos, băi odinioară bogate, azi în părăsire. Ioan Oprea, păstor din Timafalva, un prediu al Cristurului-secuiesc, pascîndu-și turma de capre prin munți, zări pe o stîncă o stufă de aramă, o duse în oraș și fiind examinată stufa, cum și locul, unde s'a găsit, guvernul a aflat de bine să înceapă acolo a băi aramă. Aceasta s'a întîmplat pe la începutul secolului trecut. Pentru descoperirea sa Oprea căpătă dela guvern în fiecare an o remunerație de 80 fl., dar odată pierzîndu-și actul de danie, i-s'a sistat remunerația. Bătrînul Oprea de două ori a fost pe jos la Viena, în anii 1835—6 la »împăratul«, dar nu a izbutit să-și recîștige dreptul. »Și așa — zice Kőváry — a murit în miserie omul, care a îmbogățit Ardealul cu o baie frumoasă«.

Revenind la Cluj, este constatat, că partea cea mai veche a lui, va să zică aceia, care a fost zidită întîi, este partea numită Cetatea veche, ungurește Óvár, în apropierea pieții principale de azi. Aceasta parte a format simburele Clujului, în jurul căruia s'au concentrat celelalte părți ale orașului. Deja dela început Clujul a fost încunjurat cu ziduri, în cari s'au găsit și se găsesc ziduite multe pietri cu inscripții romane, dovadă, că el a fost zidit pe ruinele romane și din materialul vechei Napoei. În partea aceasta s'a ridicat și cea mai veche biserică, azi în posesia ordi-

nului Franciscanilor, despre care se crede, că s'ar fi edificat pe ruinele unui templu roman.

Orașul Cluj, mai mic la început, s'a mărit cu deosebire prin emigrare, așa, că el se estindea și în afară de zidurile cetății. Sporirea locuitorilor se constată prin aceea, că afară de biserica din cetate, a fost lipsă încă de o biserică. Astfel s'a început, între anii 1386—9, edificarea bisericii din piață sub domnia regelui Sigismund. Regele Sigismund a dat privilegiile însemnate orașului Cluj, a dat ordin la 1405 ca să fie încunjurate cu ziduri și părțile acele, ce se estindeau în afară de cetate și a încredințat apărarea orașului celor 7 scaune săsești, ca aparținător lor. Regele adresându-se către locuitorii Clujului, îi numește »Saxones nostri«.

La 1437 a izbucnit în Ardeal resoala iobagilor români și unguri, contra nobilimii și a episcopului catolic Lépes. Unul din conducătorii resoalei a fost din Cluj, iar resculații au cuprins între alte orașe și Clujul, care numai după lupte grele a putut fi recucerit de oștea nobilimii. Probabil, că un număr însemnat din locuitorii Clujului au stat pe partea resculaților, deoarece după sugrumarea resoalei, Clujului i-s'au detras toate privilegiile, ce le căpătase dela Sigismund și dela alți regi. Preste cîți-va ani, anume la 1444 a fost însă restituit iarăși în vechile sale drepturi prin regele Vladislau.

Tot pe acest timp, și anume în anul 1443 s'a născut în Cluj unul din cei mai mari regi ai Ungariei, Românul Mateiu Corvinul. Elisabeta, mama lui Mateiu, venind din Selagiu la Cluj, a tras în gazdă la un viier bogat sas, cu numele Stefan Kolb, care avea o casă mare cu etagiu în Ová, aproape de piața principală. Aici s'a născut Mateiu, în anul amintit. Elisabeta a rămas apoi cîți-va ani în Cluj și micul Mateiu aici a fost dat întâiu la școală. Casa în care s'a născut Mateiu, magistratul orașului a scutit-o de dare, cît timp a fost posesiune privată. În urmă a devenit proprietatea orașului prin cumpărare și azi se află în ea instalat un muzeu etnografic.

Mateiu devenind rege, a manifestat întotdeauna iubire și bunăvoință față de orașul său natal. El petrecea adeseori cu plăcere între zidurile lui și i-a hărăzit multe privilegii de însemnătate pentru prosperarea economică, comercială și industrială.

La începutul domniei lui Mateiu, cum știm, s'a urzit o resoală în Ardeal contra lui din partea oligarhilor un-

guri, cari nu-l puteau suferi pentru originea sa română și din cauza energiei sale. La rescoală s'a alăturat și orașul său natal, Clujul. Mateiu a sosit în Ardeal pe neașteptate și după o luptă mai mică, aristocrația surprinsă și spăriată s'a supus și a implorat grația regelui. Mateiu a iertat pe mulți. Intre cei ce au căpătat iertare au fost și Clujenii — afară de ciți-va șefi mai compromițați — și apoi Clujul a fost favorizat cu multă bunăvoință din partea lui.

Sub el s'au regulat raporturile dintre Sași și Unguri, căpătînd aceștia din urmă mai multă influință în conducerea afacerilor orășănești și în sinul breslelor de meseriași. Dar cu toate aceste prevalența o aveau Sașii, dovadă, că și atunci caracterul orașului era german.

Despre marele fiu al Ardealului și al națiunii noastre, cum știut este, s'au păstrat multe anecdote, în cari se reglîndează simțul lui de dreptate și viul interes, ce el avea față de popor. Prin o astfel de anecdotă s'a păstrat și pățania lui Mateiu cu primarul din Cluj.

Se spune adevă, că odată sosind regele Mateiu cu oaste în Ardeal, a poposit din sus de Cluj, pe la Huedin. Mateiu travestit ca om sărac, s'a furișat din tabără și s'a dus în Cluj. Aici s'a așezat pe o prispă dela măcelărie, în fața căreia preste drum, se afla locuința primarului. Și ce să-i văză ochii? Părcălabii înhățau pe oamenii săraci, ce-i găseau pe ulițe, ca să taie lemne la primarul și să le așeze în jireadă. »Haid' și tu măi, perde-vară, — grăi un părcălab cătră Mateiu — haid' și taie lemne la d-l primar«. »Ce-mi dai?« — »Un drac ți-oiu da« — și părcălabul îi trase una peste spate cu nuiava de alun, ce o avea în mîină, apoi îl împinse în curtea primarului. Acesta stătea în cerdac, răzimat pe coate. Mateiu se duse la el și îl întrebă: »Ce-mi dai, ca să car lemne?« »Vezi-ți de lucru, ori puiu pe părcălab să-ți vinească spatele« — se resti primarul. Regele trebui să care la lemne, dar își scoase din buzunar o cretă roșie și-și scrise pe neobservate numele pe două bucăți de lemn, apoi se depărtă pe furiș la oaste. Preste citeva zile sosi Mateiu în Cluj, acum ca rege și chemînd pe primar, îl întrebă despre starea orașului, ear în urmă îi zise: »Dar oamenii săraci nu sunt asupriți sau nedreptățiți?« — »Nu, Maiestate — grăi primarul, — nimeni nu-i silește la lucru fără plată.« Atunci regele porunci în azul tuturor la doi soldați să meargă a-casă la primar și să caute în jireada de lemne cele două bucăți cu numele lui. Soldații aduseră lemnele. Primarul înmărmurit, văzînd că regele știe totul, recunoscî că el e

asupritorul săracilor și se ruga de iertare. Dar de jeaba, că fu aspru pedepsit, împreună cu părcălăbii volnici.

Așa controla regele Mateiu pe oficiali și-i pedepsea pentru volniciile lor!

În timpul dintre moartea regelui Mateiu și catastrofa dela Mohács a Ungariei (1490—1526) s'a făcut la 1514 crîncena rescoală a lui George Dózsa, îndreptată sub firma crucei contra nobililor, și la care au luat parte și Români. Oastea principală a rebelilor, comandată de Dózsa, a fost sdrobotită la Timișoara de voevodul Ardealului, Ioan Zápolya, iar rebelii din Ardeal au fost bătuți lingă Cluj, de Ioan Thornalyai și Drághfi, — acest din urmă de viță românească. Răzbunarea invingătorilor a întrecut cruzimea rescu-lațiilor. Mulțime de prinsonieri au fost trași în țepe, arși de vii și tăiați cu barda ca dobitoacele. Locuri principale de execuțiune au fost doue: Timișoara și Clujul, rivalizînd fiecare în acte de cruzime. Dózsa a fost martirizat la Timișoara. Cum știm, între altele i-s'a pus pe cap o coroană de fer înroșită în foc.

În archiva Clujului se păstrează până în prezent o coroană de fer, despre care tradiția susține, că cu ea ar fi fost încoronat Dózsa. În legătură cu aceasta apoi în tradiție se afirmă, că locul supliciului lui Dózsa ar fi fost Clujul. Partea din urmă a tradiției e lipsită de adevăr, dar cea dintîiu poate să cuprindă adevărul, intru cît e posibil, ca Zápolya să fi trimis la Cluj coroana spre păstrare. În privința provenienței acestei coroane însă până acum nu s'a aflat nici un document sau date lămuritoare.

După căderea Ungariei la Mohács, Ardealul a devenit principat deosebit, cu principii aleși, dar vazali Sultanilor din Constantinopol, ca și principii români din Muntenia și Moldova, susținîndu-și dreptul de stăpînire asupra țerii și Habsburgii, ca regi ai Ungariei. Această perioadă a durat mai bine de un secol și jumătate, până la moartea principelui Apafi, cînd Ardealul a trecut de fapt în stăpînirea Habsburgică. În acest timp, încă dela început, s'a ivit și reformațiunea religioasă în Ardeal, care a slăbit mult catolicismul.

La luptele și frămîntările din Ardeal a luat parte însemnată și Clujul. Deși el aparținea tot universității săsești, elementul german perdea pe încetul din teren, parte prin sporirea populațiunii ungurești, parte prin renegarea, chiar și a unor fruntași de-ai Sașilor clujeni. În urmă Clujul se deosebi și în cele confesionale de orașele săsești. A-

ceste trecură cu toate la confesia luterană augsburgică, pe cînd Clujenii oscilau între trei confesiuni principale: romano-catolică, helvetică și unitară, cari toate trei își au și azi în Cluj credințioșii lor, bisericile și școalele.

În anul 1551 Clujul a fost martor la o scenă interesantă. În acest an regina Izabela, văduva lui Zápolya, în numele fiului său minoren Ioan Sigismund, a predat, silită de împrejurări, coroana regală a Ungariei și celelalte insignii, plenipotențiatilor împăratului și regelui Ferdinand. Predarea s'a făcut în 21 Iulie, în biserica cea mare din piață, cu mari ceremonii, și în prezența ordinelor și staturilor Ardealului. Nu mult după aceasta a plecat Izabela și cu fiul său din Cluj, părăsind prin poarta Meseșului hotarele Ardealului.

La 1562 averea publică a Clujului s'a sporit cu trei sate prin donație, anume cu satele Săcel și cele două File, Filea de sus și Filea de jos, din comitatul Turzii. Aceste aparțineau cetății dela Lita-ungurească, pe valea Ierii, ca sate iobăgești. Cetatea, numită și cetatea lui Géczi, era, împreună cu alte cetăți din Ardeal, proprietatea lui Mainhart Balassa. Acesta trecînd în partea regelui Ferdinand și părăsind pe Ioan Sigismund, ales principe al Ardealului, dieta din Alba-Iulia l-a proscris și a decis confiscarea bunurilor lui. Cetatea dela Lita a fost ocupată și dărîmată cu ajutorul dat de clujeni, iar cele trei sate aparținătoare ei au fost dărîuite Clujenilor, cari le-au stăpînit pînă în timpurile mai noue.

Acesta e faptul istoric, dar tradiția învăluie evenimentul în haina romanticismului, punînd trecerea celor trei sate în stăpînirea Clujului mai tîrziu, pe timpul lui Géczi. Géczi a fost guvernatorul Ardealului și — așa spune tradiția — era stăpînul cetății și al celor trei sate. El era om aspru, închis și morăcănos, dar dragostea se vede că nu alege, și că s'a legat și de el. Puternicul guvernator s'a amorizat în o mindrenie de femeie, nevasta unui cizmar sărac din Cluj și într'o bună dimineață a răpit-o — tradiția nu spune, că cu voia femeii ori fără voia ei — dar destul că a răpit-o și a dus-o în cetate. Cizmarul bietul, ce să facă? Să-și prindă mîntea cu un om atît de temut? În cele din urmă, la insistența prietenilor totuș și-a luat inima în dinți și s'a dus la Lita în cetate să-și vază de nevastă. Géczi cum îl zări, îl întreba restit, că ce caută?

— Caut, zise cizmarul, o femeie cu două urechi sau pe ungurește: egy asszonyt két füllel.

Șiretul de cizmar pin aceste cuvinte a făcut alusie la cele trei sate ale cetății, cari pe ungurește să numesc: Aszszonyfalva, Alsó-Füle și Felső-Füle. Lui Géczi îi plăcu aproul și în schimb pentru frumoasa femeie îl dăruî cu cele trei sate. Cizmarul nostru din sărac lipit ce era se făcu bogătan și cetățenii îl aleseră de membru în consiliul orășănesc. La moarte apoi, neavînd urmași, testa cele trei sate orașului și așa veniră ele în stăpînirea Clujului.

Din anul 1564—65 avem o scurtă, dar pentru noi Români foarte prețioasă descriere a Clujului. Ea e făcută de Andrei Gromo, general în garda italiană a principelui Ioan Sigismund. Gromo a făcut o descriere a Ardealului pe seama Curții din Florența. Scriînd despre Cluj, îi arată situația, spunînd că în cetate locuiesc Sași și Unguri, apoi continuă astfel:

»În afară de zidurile cetății, Clujul are trei mahalale: una spre sud, în estensiune de o milă (italiană), a doua spre nord, de două miluri, iar a treia spre răsărit, asemenea mare, în întindere, dar totuș mai mică ca celealte două. În suburbii casele sunt făcute în mare parte din lemn. Mahalaua cea dintîiu e locuită de Unguri, a doua de Sași, a treia a Valachii.

Acesta e primul dat pozitiv despre existența Românilor, ca locuitori în Cluj. Și cu toate, că datul e de pe la mijlocul secolului al XVI-lea, din împrejurarea, că Românii ocupau un întreg suburbiu, rezultă, că ei au fost așezați acolo de mult, să înțelege, că fără drepturi politice, pe cari le acaparasă Sașii și Ungurii, ca pretutindenea în Ardeal. Aceasta e și cauza, că prin documentele oficiale nu se face amintire despre ei mai nainté vreme. Acești Români, formînd o mahala întreagă, au trebuit să fie constituiți în o parochie, fie cît de primitivă și vor fi avut preotul lor și vre-o bisericuță de lemn, tolerată pe la marginea suburbiului. Aceasta se pare a fi sigur cu atît mai mult, cu cît la 40 de ani după descrierea lui Gromo avem un dat iarăș pozitiv despre existența unui preot român în Cluj.

În archiva Clujului se află un document din secolul XVI. fără indicarea anului, în care se stabilește vama tîrgului. O amintesc aceasta în treacăt, din cauză, că în punctul al 4-lea se ficsează vama pentru Românii cărbunari. Anume delă Românul care aducea în oraș cărbuni pe cai, se lua vamă un ban; cei ce aduceau cărbunii în spate, erau scutiți de vamă. Românii cărbunari sunt și azi figurile tipice ale

stradelor Clujului. Ei colindă din poartă în poartă strigînd: Cărbuni, cumpără doamnă cărbuni! Dacă în secolul XVI. a trebuit să se fixeze în special taxa pieții pentru cărbunari, se vede, că ei cu mult mai înainte practisau acest negoț primitiv și așa Clujul de secolii și până în zilele noastre a fost provăzut cu cărbuni de lemn de către Români de pe văile Someșului-cald și Someșului-rece.

Secolul al XVI-lea se gătește și cel al XVII-lea începe cu o pagină românească în istoria Ardealului, cu o pagină de aur în istoria națiunii române. Un erou, Mihaiu Vodă Viteazul, cu forța spadei sale intrupează pe un moment un vis, un ideal al unui popor întreg, al poporului românesc. După învingerea dela Șelimber, Ardealul a ajuns în stăpînire Domnului român, care băgase spaimă în cel mai temut popor de pe atunci, în Turci și din voevodul vazal la început, a devenit principe preste trei țeri, pe ale căror plaiuri și cîmpii resuna dulce de veacuri doina și graiul românesc.

Dieta Ardealului, convocată de Mihaiu la Cluj, dar în urmă ținută la A.-Iulia, i-a jurat în 20 Novemvbre 1599 credință, dar tot acea nobilime, care se arăta umilită pe față, umbla pe din dos a repune pe eroul român. Clujenii au jucat un rol întocmai. La cererea umilită a lor, Mihaiu le-a întărit toate privilegiile, dar pentru aceia la cîteva luni, în toamna anului 1600 găsim și pe Clujeni în tabăra nobilimii, care îi provocase a lua armele, ca să-și recîștige vechile libertăți și să se elibereze de sub domnia apăsătoare a tiranului voevod Mihaiu și a urgisitei națiuni valache, în originalul unguresc: »a zsarnok Mihály vajda és az utálatos oláh nemzet nyomasztó uralmától szabadulás végett«.

Dușmănia și ura față de Mihaiu și de oamenii săi și-au manifestat-o Clujenii prin acte de cruzime barbară. Pe cînd Mihaiu Viteazul, după luptele nenorocite dela Mirislău și Teleajen în România, se află în Viena și la Praga la împăratul, Clujenii au osîndit la moarte pe unul din cei mai viteji generali ai lui, pe Baba Novac, care a fost luat prins și adus la Cluj, apoi pe preotul Sascu din Bănat și pe doi căpitani, anume pe Armașul Sava, și pe Ioan Seleşteanu, acest din urmă Român ardelean, numit de Unguri Szelestey János. Baba Novac și preotul Sascu au fost executăți în 15 Ianuarie 1601 în mod barbar. Unul a fost tras în țapă, iar celalalt a fost ars de viu. Un scriitor de pe acele vremuri, Szamosközy, ne-a lăsat scris, că pe cînd

preotul Sascu ardea de viu, corpul lui era udat cu apă, ca să se carbonizeze mai încet și astfel să-i mărească chinurile.

Le era ușor Clujenilor să-și arate barbaria vitejească, căci Mihaiu era departe și ei se credeau scăpați de brațul lui. Dar roata norocului s'a schimbat. Mihaiu se întoarse nu peste mult și împreună cu Basta, generalul împăratului, bătând pe Sigismund Báthori la Goroslău, veni înspre Cluj. Soldații lui Mihaiu au prădat suburbiile Clujului, resbunând astfel uciderea oamenilor lui Mihaiu, iar Mihaiu a pus să se ridice un uriaș stindard pe locul unde au fost martiri-zați Baba Novac și Sascu.

În genere Clujenii ca și partea covârșitoare a nobilimii, au avut o purtare perfidă atât față de Basta, reprezentantul împăratului Rudolf, cât și față de Mihaiu-Viteazul, care după caracterul acelor vremuri resboinice și crude, puteau să o plătească scump, dacă viteazul voevod n'ar fi fost ucis mișelește, în 19 August 1601.

În legătură cu epoca lui Mihaiu Viteazul sunt de amintit încă două momente din Cluj, cari ne interesează mai de aproape.

Cipar în »Archivul pentru istorie și filologie« anul 1867 publică un chrisov dat de Mihaiu-Viteazul la 1600. Acest chrisov a fost tradus de trei preoți români la 1627. Unul din aceștia, cu numele Toma e însămnat în actul tradus ca preot român în Cluj. Acest dat ne documentează de nouă existența populațiunii române în Cluj, pe la începutul secolului XVII. constituită în parohie în frunte cu un preot.

Tot pe acest timp, dăm de un iconograf român, stabilit în Cluj. Numele lui era Nicolaus Cretensis. Predicatul de cretensis ar notifica că el a fost originar din Creta, așa dar Grec, ceia ce nu este imposibil. La 1599 Nicolau Cretensis a pictat pentru Papa, capul nenorocitului Cardinal Andreiu Báthori. Scriitorii contemporani spun, că Nicolaus Cretensis a fost un om încrezut al lui Mihaiu Viteazul și la 1606 e arătat ca stabilit în Cluj ocupându-se cu pictarea bisericilor române. El este poate cel mai vechi iconograf al bisericilor noastre, despre care avem cunoștință.

După epoca lui Mihaiu Viteazul, în secolul XVII. Ardealul și Clujul a suferit mult cu deosebire sub principele George Rákoczy II. în anii 1659—60. Rákoczy aliat cu voevodul României Mateiu Basarab, a voit să ocupe Polonia, contra voinței Sultanului. Prin aceasta și-a atras asupra sa minia Turcilor. Espediția lui în Polonia s'a sfârșit cu de-

sastru și Rákoczy s'a rentors cu resturile oastei sale în Ardeal. Dar Turcii, cari în timpul expediției din Polonia l-au declarat de detronat, au năvălit în Ardeal, în 1659 și 1660 sub comanda pașei Seydi. După mai multe ciocniri, lupta finală între Rákoczy și Seydi s'a dat din sus de Cluj, între Gilău și Feneșul-săsesc, în 22 Maiu 1660. Ea sa sfârșit cu nimicirea oastei lui Rákoczy, care greu rănit, a fost transportat la Orade, unde a murit. Înainte de luptă și după aceea pașa Seydi a somat pe Clujeni să capituleze, iar în urmă s'a îndestulit cu un tribut de război de peste 100 mii de taleri. Cu mare greu a fost adunată aceasta sumă, zălogindu-și orașul satele iobăgești și făcînd colecte benevole între cetățeni și pe sate. La colectă au contribuit și Români de pe sate. Astfel 5 Români din Săcel au dat 7 fl. 16 potori. Oprea, Român din S. Paul 7 fl. 50 p. Un alt Român Coman 10 fl. Oprean din Indol 5 fl. Un măcelar român din Mănăștur 5 fl. etc. o dovadă despre dărnicia și mila poporului nostru și pe acele vremuri.

Cu sfârșitul veacului XVII. se încheie perioada de domnie a principilor unguri ardeleni și Ardealul trecînd sub dominațiunea casei de Habsburg, întră în un veac mai liniștit și priincios progresului material și cultural.

În cei vre-o 160 de ani cit a esistat Ardealul ca principat, Clujul a fost martor la multe scene, unele împreunate ca serbări pompoase, altele crude și îngrozitoare. Principii nu și-au avut nici unul rezidența stabilă în Cluj, dar au petrecut de multe ori între zidurile lui timp mai scurt sau mai îndelungat. În el s'au ținut la vre-o 80 de diete și aici au fost aleși cîțiva din principii, precum unii din Bathorești, Sigismund Rákoczy, Bethlen ș. a. Principii au primit aici, cu ceremonii deosebite, ambasadori dela alți domnitori, cum a fost între altele primirea unui sol român din Moldova și a unui ciauș turcesc, de Sigismund Báthori, în vara anului 1599 etc.

S'au dat însă cazuri, cînd stradele și piețele Clujului au fost stropite cu sînge omenesc. În 8 Aug. 1575 au fost decapitați aici la ordinul principelui Ștefan Bathory 7 frunțași ardeleni, capi ai unei conspirații contra principelui.

La 1594 s'a repetat aceeaș scenă. Principele Sigismund Báthori a osîndit la eșafod 6 notabili, cari, contrar voinții principelui, stăruiau ca Ardealul să rămînă și pe mai departe în legătură cu Turcia. Eșafodul învălit în negru, a fost ridicat în piața Clujului și principele a privit din fereastra locuinței sale munca înfiorătoare a călăului.

Tot în Cluj au fost ezecutați, la porunca principelui Gavril Báthory, în 1610 notabilii Lornis și Kendy, pentru acte de infidelitate.

Dar să punem vâl peste aceste scene, de cruzime volnică și să ne îndreptăm privirile spre evenimente mai înveselitoare.

Clujul a fost martor și la nunte mari domnești princiare, când s^o aranjau serbări strălucite. Intre altele aici s'a serbat cu mare pompă nunta unei surori a principelui Gavril Bathori, când, după cum scrie un cronicar contimporan s'au dat salve de tunuri și canonada a fost așa de puternică, încît la cîteva case s'au crepat părății și s'au dărîmat sobele de căhale.

Cum serbau nunțile principii ardeleni, acești pașale ungurești, cum îi numește potrivit Kőváry, o știm din descrierea nunții lui Gavril Bethlen, făcută de Ioan Kemény în autobiografia sa.

Bethlen Gábor, scrie Kemény, fiind în vîrstă de 45 de ani, a hotărît să se însoare a doua oară. Spre acest scop a trimis la pețite pe cancelarul său, cu o suită strălucită, dîndu-i îndrumarea să pețescă întîiu pe fica cea mai mică a împăratului German, iar întîmplîndu-se să fie refuzați, să ceară în căsătorie pe sora principelui elector de Brandenburg, Ecaterina.

Pețitorii sosiră la Viena, dar împăratul a declarat, că nu-și mărită fata cea mai mică, înaintea celei mai în vîrstă, cu deosebire nu o dă după un principe calvin. De aceia pețitorii își luară calea spre Berlin. Aici se înștiințară la curte, unde fură primiți bine. Electorul se învol cu căsătoria și oaspeților li-s'au dat daruri bogate.

Principele Bethlen a fost foarte mulțumit cu isprava pețitorilor, căci prin căsătoria aceasta se înrudea cu unele familii regale. Din cauza aceasta trimise o deputațiune strălucită, care avea să aducă în Ardeal mireasa. Deputația totodată a dus cu sine și un dar prețios, un chrisov, prin care se dăruiau miresei cetățile Făgăraș, Tokay și Munkács.

Deputației i-s'a făcut o primire festivă. Representantul lui Bethlen, George Rákoczy iun., a încheiat căsătoria depunînd jurămîntul, asemenea și mireasa, apoi convoiul de nuntă a plecat spre Ardeal. În Ungaria nordică, la Cașovia, îi aștepta Bethlen, cu mare suită. El era călare, înbrăcat cu o manta prețioasă și în cap cu o căciulă cu peană de vultur. Sărsamurile calului erau împodobite cu pietri scumpe.

Cînd să se întîlnească părechea princiară, s'a produs un mic incident hazliu. Intre ambasadorii principilor electori de Bavaria și Brandenburg s'a născut o divergență de etichetă cu privire la aceea, care să se prezinte mai întîiu lui Bethlen? Bavarezul pretindea întîietate, din cauză, că domnitorul Bavariei avea locul în consiliul imperiului înaintea celui din Brandenburg; solul din Brandenburg însă zicea, că întîietatea i-se cuvine lui, deoarece el aci reprezintă pe tatăl miresei. În fine ambasadorii ceialți deciseră în favorul solului din Brandenbug și astfel convoiul plecă mai departe.

La întîlnire, pe malul rîului Hernad, mireasa se dădu jos din căleasă, Bethlen asemenea descăfece, apoi își dădură mîna și între sunete de trîmbițe și salve de puști se îmbrățișară și se sărutară.

Pe locul de întîlnire se întinse un cort pompos, în care intrară părechea princiară și oaspeții și se odichniră puțin, apoi plecară mai departe, Bethlen earăș călare, mireasa în căleasă, pe care i-o trimise Bethlen.

Căleasa aceasta stoarse admirația tuturor. Ea era căptușită pe din lăuntru și pe din afară cu catifea, cu fire de aur; apoi până și cel din urmă cui era din aur și argint. Vizitiul era îmbrăcat în costum de catifea roșie, cu fir și asemenea erau și curierii, ce însoțeau trăsura de ambele părți. La căleasă erau înhămați 6 cai turcești, cu coame lungi, vâpșiți în albastru-alburii; hamurile erau învăluite în catifea, cu copcii și cătarama de argint. În cele două ferestri ale călesei doi băieți agitau coardele cite unei harpe.

La hotarele Ardealului se servl un dineu. Se sloboziră rachete și se aranjară jocuri cavaleresti. După dineu se începu dansul. Prima tură a dansat-o părechea princiară, apoi dansă cu mireasa ambasadorul împăratului, care fiind preot catolic, nu prinse mîna principesei, ci jucară țînindu-se ambii de capetele unei batiste de mătasă...

După serbările aceste Bethlen oferl ambasadorilor streini daruri prețioase și despărțindu-se de ei, plecară cu ceialți nuntași la Alba-Iulia, unde începură de nou serbările...

Dar să urmărim mai departe firul evenimentelor. Cu trecerea Ardealului sub supremația casei de Habsburg și cu sugrumarea ultimelor încercări revoluționare Racoțești, în Ardeal tot mai mult se instăpînește liniștea și în urma ei progresul pe terenul cultural-economic, deși încet, dar constant.

La începutul seclului al XVIII. Clujul a fost de mai multe ori supus la plată de bani și victualii pentru armatele

imperiale, cari treceau pe acolo. Vina însă la aceste o purtau în mare parte locuitorii Clujului, cari mai mult sau mai puțin înclinau pe partea rebelilor Rakociani. În cele din urmă însă au fost siliți a-și pleca capul și în Cluj, ca și în celelalte orașe ale Ardealului s'au așezat definitiv garnizoane împărătești.

Guvernământul militar al Ardealului a hotărât fortificarea dealului, care se înalță imediat lângă oraș, ca un promontoriu, pe malul stîng al Someșului. Comandantul militar al Ardealului, baronul Steinville a executat planul la 1716 construind pe deal o cetățuie, fortificată cu deosebire cu șanțuri și valuri de pămînt și care s'a designat de locuință pentru miliție. Astfel s'a făcut cetățuia de azi a Clujului, numită ungurește Fellegvár.

În decursul secolului XVIII. s'a întărit în Cluj ocrotit de împărați, catolicismul, care într'un timp, sub principii calvini, se stinsese aproape cu totul. Catolicii favorizați și-au ridicat, alătura de reformați și unitari, școale însemnate, liceu și școală înaltă, numită universitate, a cărei conducere o aveau la început lezuiții. La 1773 fiind cassat ordinul iesuiților, școalele au fost încredințate ordinului Piaristilor, cari fac până azi instrucția în liceul catolic. La 1786 sub împăratul Iosif II. s'a aranjat de nou »universitatea« catolică, reducîndu-se la liceu academic, cu trei facultăți (drept, filosofie și chirurgie) și care în aceasta formă a existat până la 1848. Cînd cătușele înclăștătoare ale poporului nostru au început a se mai lărgi, la acest liceu academic și-au făcut studiile mai înalte și unii din tinerii noștri, înainte de 1848 între cari amintim numele mari istorice, ale lui Iancu, Papiu Ilarian, Popea, cîtva timp Buteanu ș. a.

Rescoala lui Horia din 1784 n'a avut urmări deosebite pentru Cluj. Teatrul rescoalei a fost departe de aici, în Zarand și comitatul Hunedoarei, dar valorile mai depărtate ale ei au atins în cîtva și regiunea Someșului. Din unele notițe aflătoare în archiva Clujului se vede, că nemeșii din Cluj au fost cuprinși de panică și au cerut dela guvernul transilvan sporirea garnizoanei, căci după cum se zice în reprezentație, niște lotri au amenințat orașul și au dat foc la citeva case din suburbii. Dela guvern li-s'a respuns, să nu se teamă, căci garnizoana aflătoare în Cluj e suficientă pentru apărarea orașului. Și de fapt voinicoșilor nemeși din Cluj nu li-s'a întimplat nimic, afară de spaimă, cînd auzeau pronunțîndu-se numele lui Horea.

Pentru viața religioasă-națională a Românilor, cari erau cătră finea secolului al XVIII-lea locuitori în Cluj, a avut urmări însemnate edictul de toleranță al nobilului împărat Iosif II. Pe baza acestuia doi comercianți din România, Ion Mavrodin și Ioan Constantin, cari făceau comerț în Cluj, au dat la 1789 în numele coreligionarilor lor gr.-or. o petiție la comisarul regesc contele Adam Teleki, cerind să li-se dea permisiunea a-și zidi și susține pe spesele lor un oratoriu sau casă de rugăciune. Magistratul sub diferite pre-texte a denegat cererea. Românii au recurat afacerea la guvern, care înainte de a se pronunța în merit, a voit să știe numărul credincioșilor gr.-or. și că de ce mijloace dispun pentru susținerea casei de rugăciuni. Astfel la 1790 magistratul Clujului a raportat, că în Cluj își au domiciliul 129 de suflete, Români gr.-or. Ei dispuneau de un fond bisericesc de 1500 fl. și cumpăraseră și un loc, între grădini, în partea orașului, numită Házsongárd. Acesta a fost locul, unde se află azi biserica gr.-or. română.

După mai multe peripeții și pedeci, puse de magistrat, Românii gr.-or. și-au zidit la 1795 biserica de azi. Primul paroh a fost Ilie Popa.

Cu câțiva ani mai târziu, la 1800 s'a edificat și biserica gr.-cat. română, în Szén-utcza. Intemeietorul ei a fost episcopul Bob. Biserica a fost sfințită în 1 Ian. 1801 și primul ei paroh și totodată protopop a fost Avram Méheși, care până atunci fusese paroh și protopop în Mănăstur.

La 1825 s'a făcut o încercare pentru înființarea unei școale române în Cluj. Parochul și viceprotopopul gr.-cat. de atunci, Teodor Baldi, a rugat în acel an magistratul să dea ajutor parohiei gr.-cat. la înființarea unei școale populare, în care băieții să-și însușească cunoștințele necesare în limba maternă. Încercarea aceasta n'a avut rezultatul dorit și școala gr.-cat. română, ce există azi, s'a întemeiat mai târziu, după 1848.

În legătură cu întemeierea celor două biserici române din Cluj, voi să revin încă odată la chestia existenței Românilor, ca vechi locuitori ai Clujului. Am văzut, că itali-anul Gromo atestă, că pe la jumătatea secolului al XVI-lea exista un suburbiu românesc al Clujului, ear pe timpul lui Mihaiu Viteazul se face amintire de un preot Român în Cluj, cu numele Toma. Aceste date dovedesc, că în Cluj au existat de secol și Români în număr considerabil. Dar con-trarii nostri la aceasta pun întrebarea, că dacă în adevăr au

esistat Români în Cluj, ce s'a ales din ei mai târziu, deoarece pe timpul înființării celor două biserici numărul Românilor — conform constatărilor oficiale — era foarte mic? La aceasta întrebare se pot da două răspunsuri, spriginite de documente și stările reale de pe acele timpuri.

Românii, după cum mărturisește Gromo, locuiau în suburbiu. Apoi dela Mihaiu încoace chiar suburbiile au suferit mai mult din partea Turcilor și în urmă din partea haiducilor racoțiani și a unor generali austriaci. Ele erau într'una jefuite și de mai multe ori au fost date pradă flacărilor, așa, că locuitorii lor vrînd-nevrînd au trebuit să ia lumea în cap. Despre pustiirile aceste avem multe dovezi. Una din cele mai palpabile este o reprezentatie a magistratului către guvern, înaintată la începutul secl. XVIII. în care între altele comunitatea accentuează, că nu pot retăcea nimicirea subordiilor lor cu multe edificii și cari odinioară aveau poporațiune bogată, cum și uciderea multor locuitori ai orașului și prin multe împresurări și revoluuții pustiirea moșiilor, viilor și morilor, cari au fost prefăcute în cenușă. Toate aceste dacă s'ar estima, pagubele ar trece suma preste un milion de floreni — zice magistratul,

În o alta petiție din 1710, înaintată tot de magistrat guvernului, se cere a nu se urca darea, deoarece oameni sunt puțini și a treia parte s'ar veni pe grădini rămase pustii.

Avem deci cuvînt a crede și a susține, că poporațiunea română s'a împuținat, parte fiind ucisă, parte depărțindu-se pentru totdeauna din preajma unui oraș, care era ținta de jefuire a tuturor oardelor, ce să abăteau prin aceste părți.

În cit pentru numărul mic al Românilor aflați pe timpul zidirii bisericilor răspundem, că recensămîntul oficial este fals, fiind cu mult mai mulți Români pe atunci în Cluj, decum arată magistratul. În privința aceasta avem mai multe dovezi reale. Am văzut, că magistratul a stabilit la 1790 numărul Românilor gr.-or. din Cluj cu cifra de 129 de suflete. Biserica se zidește la 1795 și la 1797. Mavrodin în numele parohiei raportează guvernului, că edificindu-se biserica și ținîndu-se slujbe în ea, se adună foarte mult popor, mulți de aceia, cari până cînd nu era biserică românească umblau la alte biserici și cer, ca preotul să meargă și pe la casele lor. Eată deci, că în Cluj esistau cu mult mai mulți români, decit arată conscripția tendențioasă a magistratului, și cari s'au dat pe față ca Români, îndată ce

li-s'a deschis calea și posibilitatea de a lăuda pe Domnul în limba lor maternă.

Un alt dat prețios se cuprinde în petiția amintită a v. protopopului Teodor Baldi, în chestia înființării școalei române la 1825. Baldi și-a motivat cererea cu mulțimea Românilor gr.-cat. aflători în oraș, arătând, că există gazde cu case proprii 153, în măierști și în case cu chirie sunt tot atîția, servitori etc. 200, iar, adauge el, dacă s'ar conscrie toți, ar fi la 2000 de suflete.

Statistica făcută de magistrat arăta desigur o cifră cu mult mai mică. Chiar și în recensămîntul făcut la 1839 numărul Românilor se fixează abia cu cifra de 1450 de suflete: 1100 gr.-cat. și 350 gr.-or.

Iată motivele, cari ne îndreptățesc a susținea, că în Cluj au fost întotdeauna locuitori Români, în secolii depărtați și până azi.

Din trecutul Clujului cu privire la noi Români mai amintim, că aici s'a prezentat în dieta din 1791 cererile Românilor, cuprinse în cunoscutul »Suplex libellus Valachorum«.

Aici a fost executat, afară de mulți alții, în 23 Oct. 1848 prefectul Cimpiei, potopopul Vasile Turcu, după ce mai înainte a fost schingiuit și batjocorit de plebea fanatică de pe stradele orașului.

Și în fine, aici s'au ținut în timpul mai nou atîtea procese politice de ale fruntașilor noștri, cari ne sunt cunoscute tuturor.

Dar aci să lăsăm să cadă cortina scenelor din trecut.

Clujul de azi, Clujul modern este în general oraș frumos, în unele privințe cel mai frumos oraș din Ardeal. Piața admirabilă, stradele drepte și largi asfaltate și unele din ele cu aspect de boulevarduri, multele case cu caturi și citeva palate pompoase și biserici mărețe îi dau aspectul unei mici capitale și îl pun în primul loc între orașele noastre. Germanul Bergner zice, că lui i-a făcut impresia unui oraș de rezidență. Dar ceea ce îi lipsește și dacă nu de tot, sunt locurile de primblare și de recreațiune liberă, decorul orașelor moderne, promenările, și parcurile. O promenadă nu prea mare, o grădină publică și un mic parc, plantat de cîțiva ani, atîta e tot ce poate să ne prezente orașul lui Mateiu Corvinul. În privința aceasta Sibiul și Brașovul îi sunt superioare.

Centrul oraşului îl formează piaţa principală, numită acum piaţa regelui Mateiu, cu statua ecvestră a acestui rege. Piaţa e asfaltată şi are plantaţiuni, ear în o parte a ei se înalţă măreţ biserica S. Mihail, cu un turn înalt, simetric. După catedrala noastră din Sibiu, este cea mai frumoasă biserică a Ardealului, deşi în interior nu se poate măsura cu biserica episcopală din cetatea A.-Iuliei. A fost zidită în stil gotic, sub regele Sigismund, între anii 1386—89 cu un turn, încunjurat sus cu 4 turnuleţe, după datina oraşelor săseşti cu dreptul de ius gladii. În focul din anul 1697, care a mistuit partea cea mai mare a oraşului, a ars şi s'a stricat din fundament turnul acesta, aşa că a trebuit să fie dărîmat. Turnul de azi s'a edificat în secolul trecut. Edificarea lui s'a început în 1837 şi cu unele întreruperi s'a continuat până la 1858 cînd s'a terminat. Biserica aceasta la început catolică, cu introducerea reformatiunii a devenit protestantă, apoi vre-o 150 de ani a fost în stăpînirea unitarilor şi numai la 1718 a trecut eară la catolici.

Din piaţa regelui Mateiu se ramifică în toate direcţiunile 9 strade, dintre cari 6 sunt principale şi cele mai frumoase ale oraşului. Una ne conduce de-a dreptul la gară, trecînd Someşul peste un puternic pod de fer cu arcuri.

Aproape de piaţa, în Ovar, se află casa, în care s'a născut regele Mateiu, renovată în stilul original; în încăperile ei se află acum un muzeu etnografic. Mai departe se află mănăstirea şi biserica Franciscanilor, cea mai veche biserică din Cluj.

Credincioşii catolici mai au o biserică, lângă edificiul universităţii, biserica Piaristilor cu două turnuri; ea a fost odinioară a Iezuiţilor. Lipit de ea se înalţă măreţul edificiu al universităţii, cu frontul principal în strada Farkas. Pe acest loc s'a aflat odinioară mănăstirea Iezuiţilor. După casarea ordinului Iezuitic, în salele estinsului edificiu s'au instalat oficiile guverniale, ear în urmă o parte din salele de prelegere ale universităţii, până ce s'a zidit edificiul de acum. În apropiere se află liceul catolic, cu internate, apoi mai în jos, în strada Farkas, teatrul edificat între anii 1803 şi la capătul ei colegiul şi biserica reformată. Ea a fost zidită sub regele Mateiu; turnul i-s'a ruinat în urma unui incendiu, aşa că acum este fără turn. Reformaţii mai au o biserică frumoasă, cu două turnuri, în strada Ungurească, zidită după modelul bisericii reformate din Dobriţin. În apropierea acestei biserici se află palatul iustiţiar şi al direc-

țiunii de forestierie, palate pompoase, zidite de curind. În partea aceasta se află și casarma cea mai mare și mai veche a Clujului, un edificiu impunător, zidit între anii 1830—40. Aproape de piață, în strada Ungară se află biserica unitară și lângă ea edificiul pompos al liceului unitar, zidit de nou de cîțiva ani. Liceul e împreunat cu internat și aici se află și facultatea teologică a unitarilor din Ungaria.

Clujul este un însemnat centru cultural maghiar. Afară de universitate și trei licee, are o academie comercială și diferite alte școli de specialitate, apoi bogate colecțiuni științifice, între cari sunt însemnate colecțiunile »Reuniunii muzeului transilvan«. Biblioteca reuniunii împreună cu cea a universității are peste 70⁰⁰⁰ de volume, între cari mai multe manuscrise unice. Se află mai departe în Cluj cîteva fabrici, multe societăți, cîteva mari institute de bani, între cari este și banca românească »Economul« cu casă proprie.

Cadrul acestei conferențe nu-mi permite a mă estinde, cum aș fi voit, și asupra împrejurimii Clujului, cu deosebire asupra Gilăului, loc de mari reminiscențe istorice și asupra Feleacului, sat istoric românesc, întemeiat prin colonizare în anul 1367 sub regele Ludovic I. cel mare pentru pазirea și siguranța drumului de țară dintre Cluj și Turda.

Mă mărginesc deci a rosti cîteva cuvinte de încheiere.

Înainte cu cîteva ani, în toiu verii, mă aflam pe Cîmpia noastră ardeleană, în excursiune. Într'o zi spre înserate trăsesem în gazdă la un cunoscut al meu, țaran fruntaș, om deștept și cu stare bună. După ce seara de vară își întinse haina sa întunecată asupra plaiurilor și căsenii se așezară la odihnă, noi, eu și gazda mea mai stăturăm de povești, vorbind despre mersul trebilor nației noastre, de cari fruntașul meu se interesa foarte mult.

Din vorbă în vorbă am ajuns și la Cluj, pe care el îl cunoștea bine, căci în tinerețe făcuse cîteva clase gimnasiale acolo. Eu îi laudam Clujul, ca un oraș frumos.

Atunci el se ridică de pe scaun, și îmi zise cu un fel de amărăciune:

— Așa-i, domnule, Clujul e frumos, dar nu-i a nost!

Da! Omul meu a grăit adevărul. Clujul nu e al nostru, dar ale noastre sunt satele din jurul lui; ale noastre sunt livezile și țarinele, rădiurile și limbile de pădure, ce-l împrejmuesc și al nostru este și drumul Clujului,

care trecând prin Feleac, coboară în lungi serpentine de vale, căci tot cea ce poporul cuprinde în cîntecele sale din înima noastră iasă și al nostru este, ear poporul cîntă despre drumul Clujului și al Feleacului, doinind:

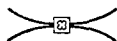
Lung e drumul Clujului
Da-i mai lung a dorului,
Că drumul Clujului se gată,
A dorului nici odată...

și earăș:

Pe drumul Feleacului
Merg carăle lincului
Merg lucind ca soarele
Și sclipind ca stelele;
Și la boi coarne de ceară
Nu-i viteaz ca lincu în țară.

PE GÎNDURI...

(TURICEI)

Printre stele, cînd respiră
Luna plete de lumină, —
Între stele, zimbitoare, —
Văd privirea ta senină.

Iar cînd visul poartă norii
Cîndului din clipă 'n clipă,
Știu, că dulci nădejdi și visuri
Dintr'un zimbet se 'nfiripă. —

Cum de nu te-aprinzi, copilă,
Cînd înduioșat te cere
Dragostea de un an de zbucium
Dorul meu ce nu mai piere?...

AUR. DON.

La istoria literaturii române bănățene vechi.

AL II-LEA COMUNICAT

Palia Orăștiei 1582.

— Studiu bibliografico-istoric. —

(Urmare și fine)

Probabil, că în 1581 episcopul Mihail Tordași avea și o casă lângă cetatea Albei-Iulia — extra muros civitatis — donată lui de principele¹⁾. Casa era în apropierea lacului și grădinei principelui. De cătră miezăzi, casa se învecina cu pământul lui Michail Balási Lippani, spre răsărit cu eleștăul principelui, spre apus cu grădina principelui și spre mează noapte cu drumul public. Casa se numește în document: »casa episcopului românesc în comitatul Albei Transilvaniei«. Domnul Bunea vrea să creadă, că casa ar fi fost a episcopului ortodox Ghenadie din Silvaș pe motivul, că e menționat de comitatul Albei. Peste comitatul Albei ect. avea iurisdicție Ghenadie. Tordășieștii erau episcopi ai Ardealului. În context însă nu e vorbă de »iurisdicția episcopală«, a meridenali parte domus Valachorum episcopii in Comitatu Albensi Transilvaniae«. Se poate înțelege și așa, că casa episcopului românesc, care e cu locuința în comitatul Albei. Tordași poate or fi locuit și prin ceva

¹⁾ Bunea. Ierarch. 184—187. Dobrescu. Frag. 9—14. Iorga: Ștef. Mihai pag. 8. Iorga și Dobrescu zic, că casa e a lui Tordași. Bunea o dă lui Ghenadie.

oraş din comitatul Albei, ori poate chiar şi în acea casă din Belgrad afară de zidurile oraşului propriu. Casa din vecinătatea gradinei principelui nu se poate să fie a unui episcop ortodox. Principele ori a trebuit să vîndă acel loc şi casă, ori să-l dăruiască. Principii calvini, după spiritul timpului de atunci, erau şi un fel de suprimi capi bisericeşti şi în calitate de aceasta nu puteau fi ocrotiţii heterodoxiei. Casa e un dar a principelui Tordaşeştilor pentru a resplăti apostolatul lor calvin maghiar şi a-i încuraja pentru serviţii ulterioare. Le-a dăruit aceasta casă, după ce fuseră siliţi »proptem bonum pacis« să se lipsească de adăpostul lor — iarăş de rege donat — din Lancrem. Pare, că episcopii români calvini locuiau în apropierea principelui. Cînd rezidau principii în Sassebeş, vedem pe episcopul în Lancrem şi în Sassebeş, Teiuş. Cînd sunt în Belgrad le urmează lor şi acolo deşi nu în totdeauna cu toată promptitudinea.

Să nu se cufunde aceasta casă cu locul larg din Maeri şi din suburbiul Lipoveni, unde cu timpul fură zidite biserici.

Tipărirea »paliei« s'a făcut în Orăştie în cetate. S'a început la 14 Nov. 1581 şi s'a mintuit în 14 Iulie 1582, adică s'a lucrat tocmai 8 luni. Domnii Bunea şi Dobrescu cugetă, că în Orăştie să fie înfiinţat Mih. Tordaşi cu ajutorul principelui Sigismund Báthory o tipografie românească. Deoarece numai despre palie avem ştire a se fi tipărit în Orăştie, ne pare a ne apropia mai tare de adevăr, dacă presupunem, că în Orăştie n'a existat teascuri proprii româneşti nici cînd, ci ori a cărat litera Coresiană din Braşov, de vremece tiparul şi samănă foarte, apoi între tipografiile operei, Şerban fiul lui Coresi, se încumetă a se numi »meşterul mare al tiparelor«, ori că se vor fi folosit de literile tipografiei slavone¹⁾ din Alba-Iulia, a lui Cristofor Báthory principele Ardealului, unde adică la 1579 s'a tipărit un te-traevangeliiu slovenesc.

Partea tehnică a operei se datoreşte diacului Şerban, fiul lui Coresi şi a altui diac, Marien, tot ucenic la tiparniţa coresiană.

Bătrînul Coresi moare la 1581, anul în care iese de sub teascurile sale ultima carte, cazania a II.; cea mai im-

¹⁾ Bunea, Aron 352.

punătoare ca exterior între toate lucrările coresiene. Coresi a fost dus de metropolitul(?) Ardealului Ghenadie I. în 1579 la Sassebeş acolo, unde pe aceea vreme locuia şi capul ţării. În Sassebeş a stat mai puţin ca 3 ani, căci cazania sa a II. apare în 1581 la Braşov, unde murî. Acest pribeag al exarchatului eclesiastic din Târgovişte a petrecut 23 de ani în Ardeal¹⁾.

Măcar că la »chelciugul mare« au contribuit »şi alţi oameni buni«, încă totuşi mecenatele cărţii este a se considera »Gesti Frenţi ales hotnogiul Ardealului şi ţării ungureşti, lăcuior în Deva, domn de steag şi vestit viteaz«. Domnii de steag erau legislatorii naturali ai ţării şi oameni foarte influenţi. Şi pentru că Măria Sa Gesti, dăruieşte pe fraţii români cu această operă, aceia la călciul cărţii sunt somaţi ca să se roage lui D-zeu pentru el.

Editorul cărţii Gesti, a jucat o rolă nu de puţină în-sămănătate în viaţa publică a românilor dincoace şi dincolo de munţi. În luptele cu Turcii el a purtat o bucată de vreme comanda oştilor din Bănat. La 1594 şeimenii — voluntarii — insurecţiunii bănăţene conduşi de episcopul Todor al Jenopolei (?), Doţian, Miromit Veli, banul Sava, Petru Maysocz (Măi soţ), Ioan Lugasy nobil de Logoj²⁾ şi un lăncu — sub steagul lui Gesti par a se fi luptat contra întunerecului semilunei muzulmane aşa, că pe Paşa Timişorului unit cu begii din Giula-Cianad şi Lipova în 4 rânduri i-a bătut cumplit şi prefugărit.³⁾ Cei ce s'au resculat erau 1500, pe cînd Turcii un legion aşa, că 25.000 de oameni au căzut.

Geszty era un fel de tutor militar a lui Aron, domnul Moldovei. Báthory trimite apoi pe Geszty cu oaste şi în Moldova ca să rehabiliteze pe Aron, depus de cazaci la 1594. Cînd se rentoarce Geszty din Moldova cătră casă, trecînd prin Sighişoara, fu lovit de trăznet. În aceasta moarte năpraznică, mulţi vedeau urmările otrăvirii⁴⁾.

¹⁾ Iorga sate, 28, 33, 34, lit. relig. 89—91, 95—66, acte frag. 143. Ist. Mih. Vit. Hurmuzachi XI. 1052 nr. 1516.

²⁾ Acest Lugasy cu alţi soţi nobili obţin dela principele Gav. Bethlen în 3/IV. 1609 întărirea privilegiilor districtelor române (8) bănăţene date de regele ungar Ladislau în 23 Nov. 1457.

³⁾ Vitejia românească a se vedea la Drăgălină Ist. Băn. Sev. Caransebeş, 1900 II. 45 şi Popoviciu ist. r. ban. 239, urm.

⁴⁾ Iorga lit. rel. 96, sate 34. Act. frag. I. 143. Ist. lui Mih. Viteazul, Hurmuzachi I. p. 1052 nr. 1516.

Din epilogul paliei aflăm, că s'a tradus întreg pentatenuchul lui Moisi, apoi cele 4 cărți ale regilor »și alți proroci cițiva«. Deocamdată se tipăresc numai două cărți din tainele lui Moisi: facerea și eșirea, »bitia și ishodul«, cum le numesc ei, să fie pîrga până D-zeu va și alalte tipări.

Oare tipăritu-s'a și cele puse în perspectivă, nu putem ști. Până acum numai de amintitele două cărți avem știre pozitivă. Despre celelalte nu avem urmă sigură nici în manuscris.

Scopul pentru care să edă biblia de Orăștie e marcat de traducători în epilog. Zic ei... »ținum întruna pentru jelanie scripture ei sfinte, că văzum cum toate limbele au și înfluresc întru cuvintele slavite a lu domnezeu, numai noi români pe limbă nu avem, pentru aceia cu mare muncă scoasem etc«...

D-l Vas. Mangra, vicar episcopesc ortod. în Oradea-mare¹⁾, a dat de un codice manuscris în 1890 la biserica gr.-or. din Lazuri, sat român cu 600 locuitori în desișul codrilor bihoreni, 2¹/₂ mile depărtare spre resărit-meazăzi de Orade. Într-o altă monumente prețioasă, acel codice la nr. 12 cuprinde în 506 ufoi, traduceri din vechiul testament. Afară de menționatele două cărți (cari iarăș numai în fragmente) imprimate la Orăștie, mai conține fragmente: din cartea regilor, cartea lui Daniil profetul din cartea Toviei.

Titula acestor date, — foarte însemnate pentru știința istoriei limbei și literaturii române — e: a) »Incepui cartea împăraților ce se zice (...) Kniga cap 1; b) Palia, Cartea de prima a lui Moiseiu proroc, ce se chiamă bitia, despre roditura lumii. A 2 carte a lui Moisie ce se chiamă ishod; c) Cartea lui Daniil prorocul; d) Cartea lui Tovie înțeleasă de preima despre²⁾ tocmala lui sf. Tovie«.

D-l Iorga susține³⁾, că aceste sunt traduceri ale celor dela Orăștie, apoi că »leviticul« lui Hajdeu — păstrat în biblioteca națională din Belgradul Sirbiei la nr. 61 — scris

¹⁾ Cercetări literare-istorice. București, 1896. pag. 12—14; 19—21.

²⁾ Mangra citează cite ceva, din regi, Daniil și Tovie, o. c. pag. 20—21.

³⁾ Literat relig. 96.

pe 2 foi de pergament¹⁾ încă e o frîntură din traducţiunile ce se înşiră în încheierea paliei de Orăştie.

D-l Mangra atrage atenţiunea noastră asupra unei importante împrejurări: în strajnicul şi pentecostariul manuscris, ce se cuprinde în codicele său, (pos. 3) parimiile adecă excerptele din testamentul vechi au o asemănare băta-toare la ochi cu textul paliei²⁾.

Biblia de Orăştie se numeşte în literatură scurtat cu »palia« (= veche). În veacul al XVII-lea, la toate popoarele așa se numea testamentul vechi, dela cuvîntul elin palai, din bătrîni, vechiu.

Un exemplar din palie se păstrează la Academia din Bucureşti. S'au mai dat şi peste altele, nici un exemplar descoperit până azi, nu e complet, încît la toate lipseşte începutul prologului.

Stă dintr'un volum folio, cu foi 164. Numerotate sunt 6 foi şi 158 sunt grupate în 19 caete de cite 8 foi — cvaterniuni — şi unul la sfîrşit de 6 foi — terniune. Cele 19 caete au signatura cirilică obicinuită. E tipărită în o singură coloană în 21—27 şire de pagină. Literile sunt groase. Par a fi cele coresiene.

Tiparul nu ni-se înfaţosează prea plăcut, samănă cu al psaltirii slavo-române edate la 1577 în Braşov de Coresi³⁾. Pe faţa 1 e tipărită titula, sub ornament cu stegma familiei Báthory, tot așa, ca la ultimul volum al sbornicului slavon edat de Coresi în Sassebeş în 1580⁴⁾: se văd adecă dinţii de lup ai Báthoreştilor sub bereta de duce şi Is. Hr. ale numelui lui Christos nu se află de o parte şi de alta a crucii, ci despărţite printr'un sămn oare care, în care se pot descoperi doi B. latini.

De încheiere aici relevăm faptul, că scriitorii mai vechi ai literaturii române confundă, recte disting, între palie — biblie şi pentatenchul Orăştiei.

¹⁾ Se află tipărit întreg la I. Manliu: Curs. elementar de literatură. Bucureşti 1881, la adaus pg. 11—14. Leviticul e cap 26 din cartea levitică, dar nu e întreg capul 1—45, v. lipsesc 1—3 la început şi 39—45 la fine. »Cuvinte din bătrîni« I. 6. Cum a ajuns în Serbia nu se ştie.

²⁾ Spre combinare citează c. I. din facere, o. c. pg. 13—14.

³⁾ Iorga: lit. rel. 87, 95, 96.

⁴⁾ Idem ibidem 90.

Vas. Gr. Pop zice¹⁾), că 2 cărți din palie au fost imprimate în 1581 la Orăștie de Metropolitul Ghenadie I., iară celelalte 3 tot la Orăștie, preste 2 ani în 1587²⁾), apoi în 1581 iară în Orăștie s'ar fi tipărit biblia tradusă de epp. Mih. Tordași și cunoscuții sei colaboratori. În 1582 iarăși la Orăștie pentatencul.

I. G. Popescu spune³⁾), că în 1581 la Orăștie se tipări biblia, și apoi tot acl în același an pentatencul.

Deci nu numai cu privire la obiect, dar și față de timp greșește bibliografia veche, descriind palia noastră! — Popescu cel ce scrie în 1878, distinge numai 2 cărți: biblia și pentatechul și le socoate a fi tipărite în 1581. Pop, care scrie cu trei ani mai înainte se încurcă mai tare, și în obiect și în cronică. El știe de palie, biblie și pentatenc. — Palia o tipărește Ghenadie în 1581 și 1583. Biblia — Tordași în 1581. Pentatechul în 1582⁴⁾) nu se spune de cine e tradus.

Toată amestecarea rezultă de acolo, că nu au avut a mină cartea, care e una pentru toate trei variantele de titlă; iar ei fiind laici, nu au știut-o aceasta.

Dr. Stefan Pop.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ Conспект. literat. rom. București 1875 I. p. 44, 45.

²⁾ Dem. Iarcu: Repert. bibl. cron. p. 15.

³⁾ Curs element. ist. literat. rom. București, 1878, I. pag. 17. Popfiu o. c. 122, 211.

⁴⁾ Cipar: Limba română după dialecte și monumente vechi. Blaj, 1857.

UN DOR

(Pentru melodia: »Nu mă abandona«).

*Un dor nebun dor plin de mîngăieri
A fermecat viața mea de ieri.
În el vedeam a-l vieții mele rost,
Dar astăzi văd cît de pustiu a fost.*

*O văd și-acum... Ce ochi frumoși avea, —
Cu vraja lor pe-o lume stăpînea.
Intinsul cer cu-a stelelor lumini
Se oglinda în ochii ei senini.*

*Iar eu, copilul blînd și visător,
M'am îndrăgit de strălucirea lor.
Și astăzi chiar, de ei înstrăinat,
Mă simt vrăjit de visul ce-am visat.*

*Eu cred, eu știu că fără rost era,
Să-mi pun nădejdea fericirii în ea;
Eu cred, eu știu, — dar visul meu de ieri,
E plin și azi, de-aceleași mîngăieri.*

— V. E. M. —

Glose.

I.

»E un adevăr vecinic, că *moravurile* bune au trebuință de siguranța legilor, pentru ca să prospere; precum și *legile* au trebuință de moravuri bune, pentruca ele să fie ținute și băgate în samă«. Așa zice Machiavelli în discursurile sale politice (C. I.). Dacă-l aplicăm adevărul acesta la stările din Ungaria, facem experiențe foarte triste. Vedem de o parte *conducătorii* acestei nefericite țări imbițați de cel mai sălbatic șovinism, iar acesta e cel mai mare dușman al cunoașterii binelui și răului, și fiind așa cum putem aștepta ca puținele legi mai umane să fie ținute și băgate în samă?

Vedem de altă parte, că legile ce se croiesc pe zi ce merge stau în serviciul unei rase; cum putem aștepta așa dară, ca legile acele să apere umanitatea, omenia, cinstea, moravurile bune. Un astfel de stat, care se bazează pe imoralitate, nu poate exista.

Acest chaos între legi și moravuri ne cauzează nouă cel mai mare rău, întru cât suntem siliți să nu ne iubim țara, să nu iubim stăpînirea, să n'avem cui să ne manifestăm sentimente de loialitate, de patriotism, că n'avem pentru ce. Am vrea însă și noi să avem conducători iubiți, un minister ale cărui lucrări să le urmărim cu atenție, slujbași, pe cari cu drag să-i vedem în mijlocul nostru.

Și nici nu putem calcula, ce mare piedică e pentru cultura adevărată faptul, că noi vremea cea scumpă o pierdem în continue frecări politice ca să ajungem prin politică numai la mijloace pentru dezvoltarea culturală. Ce fericite sunt alte neamuri, cari au ajuns deja la libertăți politice, și acum indivizii se pot cultiva în dragă voie în tot ce e bun, adevărat și frumos. Ce fericiți sunt aceia, cari nu trebuie să se mai inficieveze cu sentimente joshnice de clică, de cari nu poate fi ferită politica. Ce fericiți sunt aceia, cari tot timpul o duc într'o *plăcută intrecere economică, morală și artistică*.

Toate acestea nu le putem avea în curînd, căci e *mare chaos între legi și moravuri; și e mare prăpastie între Unguri și Români*. O de n'ar fi așa!

II.

Polonyi. Țsta e un reprezentant al ideilor monstruoase politice ce înlănțuiesc astăzi opinia publică maghiară făcând din fiecare Ungur un om neisprăvit, un om unilateral.

Baza științifică, pe care se razimă ideile acestea politice, e teoria neamțului *Laurente Stein* cu totul contrară teoriei francezului *Ion Iacob Rousseau*. Aceasta din urmă a fost chiagul luptelor pentru egalitate, libertate și frățietate, inscenate prin revoluția cea mare franceză. Cea dintîiu e drojdiile neegalității, tirăniei, dușmăniilor continue și a neculturei.

Incep cu teoria lui Rousseau, pentru că e cea mai veche și pentru că a avut urmări așa de epocale pentru reformarea politică a lumii. Rousseau pornește de acolo, că fiecare om e un scop prin sine însuși, reprezintă un eu, reprezintă o individualitate. Fiecare om are dela natură dreptul de a fi liber, vrea să zică Rousseau pledează pentru absoluta libertate individuală.

Fie care om are o voință, voința sa proprie, cu care contribuie la crearea instituțiilor omenești și astfel și la crearea statului. Puterea reprezentată prin stat e rezultanta voințelor tuturor indivizilor, cari compun un stat. Astfel puterea statului nu poate să nimicească pe singuraticii indivizi, ci din contră să promoveze libertățile și dezvoltarea individuală. *Că ce folos am eu de stat, dacă el mă nimicește pe mine?*

Astfel, și pe baza învățăturilor analoage cu acestea s'a pornit la sfârșitul veacului al XVIII-lea lupta pentru libertățile individuale, cari și astăzi constituie temelia constituțiilor. (În multe constituții libertățile acestea individuale sunt așa de ciuntite că nici nu se mai cunosc, ba nici nu se pot numi libertăți: D-l deputat Dr. Iuliu Maniu a fost luat în bătaie de joc, când a amintit în dieta ungară de ele). Cunoaștem entuziasmul cu care s'au purtat aceste lupte cîntîndu-se »Allons enfants« în Franția, declamîndu-se »Talpra Magyar« de Uuguri și cîntîndu-se »Deșteaptă-te Române« de Români. Luptele acestea și-au avut rezultatul lor, de pildă în Franția s'a introdus republica și în alte țări constituțiile. Și dacă libertățile individuale nu au triumfat în tot locul, ele tot vor triumfa mai curînd ori mai tîrziu.

Mai ales credem aceasta, fiindcă a venit timpul ca să se recunoască *puterea morală individuală* a fiecăruia. Ori ce instituțiune nu poate fi decît un mijloc pentruca să se producă acea putere morală individuală. Zic așa, pentrucă fericirea nu poate fi decît individuală.

Cu totul contrară e teoria neamțului Stein, care face din națiune o persoană, o personifică, zicînd că națiunea există în afară de indivizii, cari ar compune-o. Ea are toate atribuțiunile unei persoane, numai chiar trebuințele fizice nu și-le manifestează a parte.

După Stein fie care națiune are simțirea, cugetarea și voința sa proprie, cărei voinți trebuie să se supue necondiționat voința individuală a fiecăruia. Natural că voința statului trebuie să aște aprobe, după cum zice el, la sin-

guraticii indivizi. In felul acesta însă teoria lui se poate aplica numai la națiunile unitare, cari singure, de sine, formează un stat, pentru că în caz contrar voința statului *cum poate afla aprobare la singuraticii indivizi?*

Destul atita, că Ungurii, cari au supremație în țara asta, nici mai mult, nici mai puțin au introdus teoria aceasta nu numai în manualele de școală, ci și în viața practică politică. Toți politicianii lor stau pe baza aceasta. De aici apoi prostia!

Polonyi zice, că toți aceia, cari nu aproabă voința statului trebuie lipsiți de vot, adică să n'aibă drept să iee parte la afacerile publice.

Conform acestei enunțațiuni mai mult de jumătate din locuitorii țării ar fi scoși din șanțurile constituției, ei ar fi numai a cincina roată la car. Mai mult de jumătate din locuitorii țării ar fi lipsiți de cel mai sfânt drept individual ca adică și ei să contribue barem în mod indirect la făurirea legilor, după cari ei sunt conduși și judecați. Poftim apoi la libertăți individuale!

Polonyi nu voiește nici mai mult, nici mai puțin, decât ca să fie lipsiți de vot la alegeri prin sentință judecătorească toți aceia, cari agită în contra statului, adică toți socialiștii și toți membrii naționalităților, dacă numai se pot aduce înaintea judecătoriei. Dar e și imoralitate a nimici singuraticii indivizi, ființe morale, de dragul unei ficții. Bravo, ministru de justiție! De aceea ai tot dorit să ajungi în rezortul acesta!

Iată dară că din această personificație a statului făcută din partea lui Stein ce fel de nebunii se pot produce. Teoria lui Stein poate fi bună pentru o națiune unitară, dar pentru Ungaria e cea mai mare primejdie. Și o să ne convingem cit de curînd, că *fantaziile și tropii poetici n'au loc în lumea practică politică.*

III.

Corciturile morale. La universitățile din țara aceasta se întilnesc studenți români de pe la toate gimnaziile: și ungurești și românești. I destul omului puțină doză de spirit de observație, ca să vadă felul cum se manifestează acești studenți, și apoi să facă concluziile următoare:

1. Intre univerzitarii de astăzi, foarte cu greu se poate înjgheba o activitate solidară.

2. Societățile univerzitarilor sunt menite la o simplă vegetare.

3. Nu-i voință, nu-i curaj, nu-s oameni independenți și rezoluți în cugetare și fapte.

Cauza? Spiritul de educație. Pentru un Român în țara aceasta există două feluri de direcțiuni, cari îl trag în două părți. Acum închipuește-ți, dacă te trage unul de o mincă în partea sa, celalalt de cealaltă mincă iară cătră sine, atunci ce spor poți face? Sau stai în loc, sau mergi foarte încet, pentrucă voința și puterea e așa zicînd nulificată, și dacă chiar e vorba de rezultanta celor două direcțiuni contrare, ea poate fi foarte mică.

Așa stăm și cu studenții eșiți din școlile ungurești. Intr'acelea ei sunt educați într'un spirit și într'o atmosferă cu totul contrară mediului din care sunt smulși. Băiatul e tras în două părți. Cum se poate desvolta, ca să iasă din el om *liber, puternic prin voința și aspirațiunile sale?*

Trebue să aibă omul o fire și individualitate puternică ca să se ridice peste aceste curente și să urmeze o cale pe care el însuși o află de bună. Și deoarece Românul chiar prin individualitatea sa e puternic (și asta ni e garanța cea mai bună), găsim foarte multe cazuri, cînd din școli ungurești ne-au eșit bărbați mari. Meritul însă nu e al școlii, cit al persoanei respective. Astfel excepțiunile numai întăresc afirmațiunile noastre. Da, căci mulțimea, massa de studenți rămîne ca o »*tabula rassa*« în privința voinții și aspirațiunilor, cu care nu poți întreprinde nimica. Și e lucru știut, că cunoștințele fără de un spirit oare care,

fără de scopuri morale, nu plătesc o ceapă degerată. Mai bine mi-ar plăcea să văd pe studentul român luptându-se energic chiar și pe partea Ungurilor, dar să nu-l văd fără de pic de voință, apatic, bleg, invidios, răutăcios (căci atîta le-a rămas oamenilor de rînd).

La univertzitate vin apoi și studenți, cari au absolvat școli românești, aceștia se grupează cum pot (căci ei pun la cale tot pușinul ce se face), dar fiind mai pușini, voința lor e slăbită neavînd sprijin, și munca lor e zădărnicită de cei mulți. Ei sunt tăcuți și conștii în mersul lor spre bine, deoarece s'au putut desvolta mai mult în privința morală și poartă în ei *un fond sigur și puternic* pentru ori și ce acțiuni mari.

E adevăr constatat, că *Ungurii devin Unguri și oameni întregi prin școlile lor proprii, iar Românii se pot desvolta normal în școlile lor românești.*

LITERATURA

* * *

»VIATA ROMINEASCĂ«

Numărul 6 își urmează înainte calea începută așa de maestos; și nici nu e mirare, deoarece din lași numai lucruri bune ne-au venit în totdeauna, ca dela niște Români cu scaun și la vorbe și la fapte. Afară de aceea colaboratorii vorbesc dela înălțimea catedrei, că cei mai mulți sunt profesori univerzitari. U Numărul acesta are următorul cuprins. Imi place să iau mai întâi partea de știință. Din peana cunoscutului scriitor de psihologie D. Drăghicescu găsim un studiu interesant: *Rassa și clima ca factori determinanți ai psihologiei popoarelor*. Intr'adevăr era și interesant, că noi ne ocupam mai mult cu cunoașterea mai de aproape a celorlalte animale, apoi cu plantele și cu mineralele. Cunoașterea mai de aproape a omului și a popoarelor din punct de vedere fiziologic, psihologic și social părea a fi neglijat. Știința psihologică cucerește teren tot mai larg și pe terenul acesta D-l Drăghicescu înaintează sigur. In privința științei fiziologice în numerii precedenți găsim studii foarte interesante de D-l P. Bujor. D-l I. Nădejde comentează și face rezumatul cărții nemțești: *Geschichte des rumänischen Volkes von N. Iorga*. *Patru zile în Ardeal* de D-l C. Stere. Sunt impresiuni scrise pentru informație, dar stilul vioi (caracteristic pentru Românul din Țară) face din lucrarea aceasta un șir de schițe foarte plăcute și distrăgătoare. *Din Ardeal*. Sub titlul acesta sau asemenea acestuia scrie cunoscutul nostru publicist Ioan Russu Șirianul mai în fiecare număr cite un studiu politic despre stările noastre de aici. In numărul acesta e vorba de dinasticism.

C. Morariu publică episoade din *viața Românească din Bucovina*, episoade referitoare la lupta dintre limba românească și slavică. *Scrisori din Basarabia* publică S. V. C. Această revistă are norocirea de a cuprinde la sinul său pe toți Români, ceea ce încă îi servește în merit. În *Miscellanea* și cu diferitele cronici și recenzii revista își validează de a dreptul personalitatea sa, criticismul. Atențiune deosebită merită cronicile, cari sunt tot atâtea lucrări conștiențioase.

Partea de literatură frumoasă e reprezentată prin nvela *In lumea dreptăței* (sfirșit) de I. Al. Brătescu — Voinești.

Iorgu G. Toma traduce *Balada de Bürger: Lenora*, care e mai tradusă încă odată. E tradusă într'un stil mai potrivit pentru balade, stil scurt și repede. Gh. din Moldova publică o poezie alegorică *Visul Bradului*, culminează par'că în ceea ce a zis D-l N. Iorga, că dacă va fi să se prăpădească Români, ei iarăși vor renaște din bravii locuitori ai Săliștei din comitatul Sibiului. D-l Mihail Sadoveanu are schița *Sfântul Vasilie*. D-l Octavian Goga și în poezia *O rază*, caută vecinica armonie cu firea, armonia universală ce muncește pe toți oamenii mari.

V. M. M.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

»REVISTA IDEALISTĂ«

Nrul 7, din Iulie 1906 st. v. se prezintă cu un conținut bogat, științific și literar. — E într'adevăr un număr de forță acesta, — și prin el se întărește tot mai mult afirmația noastră că »Revista Idealistă« e cea mai bună revistă de natura asta, în Muntenia. În ea se cuprind atât de multe de cari noi avem trăbuință, încît ne simțim de nou îndemnați să atragem atenția celor ce abonează reviste din România, să aboneze în primul rînd »Viața Românească« și »Revista Idealistă«.

Dăm sumarul n-rului 7 din Iulie 1906:

1. Mihail Eminescu: Bogdan Dragoș.
2. Dr Dionisie Stoica: Situația politică a Românilor din Ungaria.
3. N. Vaschide: Psihologia individuală.
3. Schițe: Clement-Bacău: — Impăcarea, Bătrîna, Doi prieteni.

4. Petru V. Haneş: Inedite de ale lui Gh. Asachi.
5. Poezii: I. G. Aslan: 10 Maiu 1906; G. Tutoveanu: La stîină, Ceahlăul.
6. Mihail G. Holban: Viaţa în ţară şi în străinătate.
7. Buletin Bibliografic: B: Chipuri dela mahala de N. N. Beldiceanu; Dela ţară, nuvelă de Ion Agârbiceanu. Cărţi şi reviste străine.

»RAMURI«

revistă literară, lunară, Nr. 9 anul I. August 1906. Redacţia şi adm. Craiova, str. Ştirbei Vodă. Abonamentul 4 lei. 28 pagini. Colaborează şi scriitorii ardeleni. În nrul 9 aflăm o poezie de O. Goga, o novelă de I. Agârbiceanu şi o scrisoare informătoare dela noi, — de Sever Dan, şi o poezie de I. Borcea. Un sumar bogat de poezii, şapte la număr, patru novele şi informaţii literare. Revista se prezintă foarte simpatic, cucerind cetitorii. — Din casinele noastre n'ar trăbul să lipsească. Apare sub direcţia unui comitet. —

»JUNIMEA LITERARĂ«

revistă literară ştiinţifică, apare la Suceava (Bucovina), sub direcţia unui comitet, odată pe lună. Editor şi redactor: Iancu I. Nistor. Anul III. Are un bogat cuprins literar-ştiinţific, din condeiele scriitorilor tineri bucovineni mai ales, dintre cari mulţi au nume cunoscut şi promit că vor da lucrări valoroase literaturii noastre.

În acest număr au scris următorii: G. Tofan, — V. Huţan, L. Marian, N. Dracinschi, G. Rotică, S. Fl. Marian, Leandru, H. Petrescu, V. Loichiţă, I. Dragoslav, I. Jesan, D. Dan, I. Lucifer, Nicu Nalbă, Aspasia Luţia, Jonascu, Lili, Gh. Crăsnianu, şi G. Codreanu. Abonamentul 6 cor.

Un număr cuprinde 16 pagini.

»REVISTA POLITICĂ LITERARĂ«

anul I. Septembre, — Nrul 1. Apare la Blaj, editată de D-I Br. Hodoşiu şi redactată de D-I Aurel Ciato, iar redactor responsabil este D-I Augustin Gruişia. Colaborează D-nii: Ales. Hodoşiu, Al. Lăpădatu, Al. Ciura, Dr. Cassiu şi Iuliu Maniu, Dr. V. Meruşiu, Dr. G. Moroianu, Luca Rusu, M. Sa-

doveanu, și Dr. Ioan Scurtu. Abonamentul 10 cor. Odată pe lună. Un număr 80 fileri. 32 pagini. Se prezintă cu un conținut variat și valoros. Ne-a sosit prea târziu însă acest confrate, care a pornit să lupte pe aceleași plaiuri, ca noi, deci nu ne putem ocupa mai pe larg cu cele ce cuprinde. — Formatul și tiparul nu ne place însă.

»MUZA ROMÂNĂ«

Nrul 5 și 6, Iulie—August 1906. Foaie muzicală și literară, apare odată pe lună, la Blaj. Editor: Dr. Eugen Solomon, redactor: Iacob Mureșianu. Pe an 16 cor. Pentru România: 24 franci. Sumarul numărului 5—6, e următorul: Partea literară: Georges Bizet și »Don Procopio« (1837—1875) de C. Nedelcu. — Prinșonierul Frizerului de L. Maurice. — Știri muzicale. — Avis literar.

Partea muzicală: »Marșul expoziției« de Valeria Isacu. — »Olteana« capricide I. Mureșian. — »Quodlibet« de I. Mureșianu. — »In pământ« cor bărbătesc de I. Mureșianu, și »Mi-a trimis bădița dor« doină solo voce ocomp. de pian de I. Mureșianu.

E indispensabilă pentru lumea muzicală românească.

»FOAIA POPORULUI«,

cea mai veche foaie pentru popor, — sora »Tribunei« vechi — apare foarte bine redactată de d-l Silvestru Moldovan la Sibiiu. Cuprinde săptămână de săptămână cele mai bune povețe pentru popor, — sfaturi de economia cîmpului și informații bune de politică, — făcînd propagandă pentru cauza neamului. Abonamentul 4 cor. 40 bani la an. Chemarea cărturarilor nostri e să o răspîndească zeloși, în cercuri cît mai largi, la popor. Aduce și ilustrații, precum și notițe istorice, în stil popular, apoi glume și anecdote potrivite.

*

Despre cărțile următoare: »Vitejești« de Locot. *Vulovici*, »Intîiul ajutor la nenorociri« de *Silviu Brînzeu*, »Discursuri parlamentare« de *Dr. Iuliu Maniu*, și »A szocializmus története és tanításai« de *Dr. Wolfner Paul*, — vom scrie recenzii în Nrul viitor din Octombrie. —

— Sir. —

MOMENTE.

La 21 Septembrie se întâlnesc la Braşov reprezentanţii despărţămintelor »Asociaţiunii«, mulţi membri şi oaspeţi, cu hotărîrea să asculte discuşul de deschidere, rapoartele pe cari şi de altfel le pot afla din organul Asociaţiunii, apoi să constate, că pentru adunarea generală viitoare nimeni n'a invitat Asociaţiunea, deci se lasă în grija comitetului se hotărască locul, unde să se ţie adunarea viitoare, şi anume, dacă comitetul s'ar simţi cu musca pe căciulă să hotărască Timişoara, Lugojul ori Sibiiul, iar dacă n'ar fi nimic mai important, nimic ce să geneze roţile scîrţăitoare ale mecanismului din centru, să hotărască alt oraş mai dinspre Nord, care în alte împrejurări ar fi poate periculos ori nesigur. Ceva mai de samă în programul adunării dela Braşov ar fi alegerea unui secretar I. în locul directorului cel cu »pietatea« din Bucureşti. Dar faptul, că adunarea generală se ţine la Braşov şi că d-l Octavian Goga are pe deget un inel »atotputernic«, inelul de logodnă, fata lui Partenie Cosma din Sibiu, hotărâşte deja de mai înainte rezultatul alegerii, şi aşă nici în privinţa asta adunarea dela Braşov n'are ceva însemnătate deosebită.

Ca şi până acum, centrul »Asociaţiunii« nu va renunţa la cele 75% din venitul despărţămintelor, nu va hotărî editarea mult cîntaretelor scrieri pentru popor, cari să se împartă gratuit, nu va introduce nici o reformă de dai-doamne, în schimb va hotărî ca secretarul literar să înfiinţeze din banii Asociaţiunii o revistă pentru popor, după chipul revistei »Albina« din Ţară. Acest din urmă proiect se va primi de bună seamă din simplul motiv, că e cît se poate de nenorocit. Revista Asociaţiunii nu se va potrivi nici decît în cadrele împrejurărilor noastre, pentrucă va scoate din multe case româneşti de ţărani, reviste, ca »Foaia poporului« şi alte reviste populare, cari pe lângă aceea, că cuprind într'însele poveţe bune pentru popor, îi dau poporului şi un oarecare conţinut politic, oare cari îndrumări, cari contribue mult la organizarea şi solidaritatea noastră politică, de care avem atît de mare trebuinţă. Nu putem aştepta, ca un ţaran să aboneze mai multe foi. Ar fi un păcat de moarte prin urmare, ca Asociaţiunea înfiinţînd revista ei, să scoată din casele ţaranilor ziarele noastre populare, cari pe lângă că dau poporului tot aceea ce revista proiectată vrea să-i dea, îi dau şi articoli de politică, cari trezesc conştiinţa naţională şi îl fac mai accesibil disciplinei

noastre politice de partid, pregătindu-l pentru lupta mare ce va avea să o poarte încurînd poporul român fără deosebire dela vlădică la opincă, pentru instituțiile sale culturale ca pentru cele din urmă fortărețe, unde-și mai adăpostește nădejtile sale de viitor. La nici o împrejurare nu aprobăm înființarea noii reviste și rugăm pe onorații membrii ai Asociațiunii, cari vor participa la adunarea generală din Brașov, să cumpenească bine motivele noastre spuse *sine ira et studio*.

*

La chestia stipendiilor noastre avem și noi un cuvînt întîrziat. Dar îl spunem anume întîrziat, ca să nu se spună, că doar am vrea să facem presiune pentru unul sau altul dintre concurenți, care ar fi prietin cu noi. Sunt plîngeri vechi și bine cunoscute, și e lucru știut, că la noi cu stipendiile se fac cele mai mari abuzuri și nedreptăți și că la stipendiarea cutărui student nu hotărăște atestatul de sărăcie, nu hotărăște testimoniul de sîrguință, nu hotărăsc nici meritele deja recunoscute în public ale cutărui tînăr, ci hotărăsc legăturile sociale și umilirea cu care se știe purta tînărul, cînd face vizita absolut necesară la marele Trepow al vieții noastre bisericesti, culturale și finanțare. Iată de ce 75% din capitalul ce se dă stipendiaților, se consumă fără rezultat crescîndu-se din el 25 de renegați la sută și alți 50 la sută »grăsuni sceptici și apatici«. Iată de ce băeți săraci, dar cu calități, fără să fie ajutamați, se consumă ca scriitori prin cîntălăriile advocaților streini și luptă cu mizeria, care le nimicesc puterile până ce traiul rău și forțarea supraome-nescă a puterilor îi duce la spital, la sanator, unde se prăpădesc ca tuberculoși și bolnavi de nervi. Și iată de ce din 3—3 luni, cînd se trimit ratele de stipendii, cafenelele din Pesta și Cluj răsună de veselie studentilor cu apanaj conziderabil de acasă, cari stipendiul ce-l primesc îl cheltuiesc pe șampanie și sticle sparte și pe lăutarii, cari le cîntă mai cu foc »Hei sură și-o costură!« Nu amintesc cazuri, nu pomenesc numele nimărui, dar e secret public, că feciorul unui notar public din Bănat, singur fecior la părinți, moștenitor al unei averi de peste 100.000 de coroane a fost stipendiat cu testimoniu slab de maturitate cu 600 de coroane în anul dintîi. Acest tînăr cu apanaj lunar de 200 cor. la lună s'a simțit prea domn, decît să se înscrie la societatea »Petru Maior« cu tacsă de 10 coroane la an, ca să facă parte dintr'o societate studentescă de lectură dinpreună cu »opincarii«, cari n'aveau stipendiu. Tot acest tînăr n'a făcut colocvii la semestre, nici ezamen fundamental la sfîrșitul anului, iar cînd s'a supus în Septembrie, a căzut dintr'un studiu, și totuși stipendiul lui în anul al 2-lea s'a urcat la 800 de coroane. De

atunci n'am auzit veste de el, dar se spune, că ar fi în călătorie cu o metresă prin Egipt. Un alt tinăr din Orade, al 2-lea fecior și cel din urmă dintr'o familie cu avere e stipendiat în anul dintii tot cu 600 de coroane, feciorul unui protopop, vestit de bogat, pe urmă unicul fecior al unui avocat bogat din Ardeal e de asemenea favorizat cu stipendiu spre uimirea tuturor. Aș putea se înșir alte 20 de cazuri, dar mă mărginesc să rog pe domnii, cari votează stipendiile din fundațiunile »Gozsdu, Șuluț« etc. să binevoiască a publica în ziarele noastre lista celor stipendiați din fundațiunile respective acum și în trecut. Sunt încredințat, că publicarea acestor liste ar stărni un vihor de indignare în opinia publică, mai ales dacă s'ar publica și numele celor ce au stărui și au forțat acordarea a unor și altor stipendii. Și e necesar, e cu drept, e cu rost să cerem publicarea acestor liste.

*

Se va zice, că revista noastră caută nod în papură și își află plăcerea să cîrtească mereu. Și ne vor judeca mulți de cei ce nu recunosc rostul venirei noastre de a rupe vâlul de pe multele abuzuri și de pe multele mizerii ce înfloresc pe livezile răbdării și nepăsării neamului nostru. E vorba de cestia învățătorimei noastre, acești slugi la toate dirloagele, acești martiri ai nizuințelor noastre spre bine în viitor, acești slugitori disconziderați și flămînzi, cari cu răbdarea de heloți, dar cu idealism și simț de jertfă neîntrecut se sbat să-și împlinească chemarea să edifice temelii cît mai tari pentru viitorul generațiilor de Români, cari au menirea să tragă în viitor conturile drepturilor și fericirii noastre. E vorba de sărmanii învățători, pe cari îi șicanează preotul, îi înjură notarul, îi sugrumă inspectorii școlari, iar pentru sărăcia lor îi disprețuește poporul. Păcatul nemăsurat al statelor moderne este chiar lipsa de atenție și recunoștință, cu care trece peste cele mai îndreptățite pretenziuni ale unor oameni ce sunt destul de idealști și destul însuflețiți de menirea lor, decît ca punîndu-se într'o bună dimineață în grevă, să constrîngă cetele de lacomi dela cîrmă, să se poarte cu mai multă evlavie față de aceia a căror datorință și menire este mai importantă și mai nobilă, decît a tuturor factorilor intelectuali dintr'un stat, împreună. E plină de jale poezia acestor surghiunați, povestea vieții și suferințelor acestor martiri ai culturii și într'adevăr îndurerăți până în adîncul simțămintelor noastre trebuie să constatăm, că neamul românesc care are mai multă trebuință de învățători, este cel mai nerecunoscător față de ei.

O calfă de prăvălie, un sfirnar de porci, un stipendist dela Gosdu are mai multe venite, mai multă roadă a muncii sale, decît învățătorul care-și mîncă sănătatea și nervii în praful școlilor întu-

necoase și umede, cari cu multă greutate, în rate mici cerșind își scot de prin bordee »pomana« pentru munca lor, o pomana slabă, căruia noi îi mai zicem salar. Și nu se află conzistoare, nu se află împărțitor de stipendii, nu se află bănci românești, nu se află milionari români, cari să se gândească pe o clipă, că e crimă, că e nerecunoștință să pretindem dela acești *paria*, ca după 11 ani de studiu să poarte jugul datorințelor lor grele pentru o pomana de nimic. Iar acești sârmani învățători n'au destulă organizație și n'au puterea sufletească îndestulitoare ca să suspende pe un oare-care timp urmărirea însetată a idealului lor ca organizând o oare-care mișcare în public și o grevă cât de cât, să constrângă neamul nerecunoscător să-și împlinească cea mai elementară și cea mai necesară datorință: înbunătățirea salariilor învățătoarești.

*

După lupta dela Königrätz cercurile militare austriece doriau să întărească armata bătută recrutând încă odată în același an. Francisc Deák, conducătorul politicei de împăciuire dintre Maghiari și Monarch de pe acele vremuri, făcea opoziție planului de o nouă recrutare și între multe argumente a pronunțat și cuvintele devenite mai târziu faimoase, că: »recrutați în Austria, dar în Ungaria nu pentru că mamele ungare nasc numai odată pe un an«. De atunci s'au schimbat împrejurările. Au venit coșutiștii la putere, au dat naștere »erei noue«, și iată puterea minunată a noului sistem, a noului veac de fericire a Ungariei: mamele maghiare în anul D-lui 1906 au născut de două-ori, pentru că în anul acesta în Ungaria sunt 2 recrutări.

*

Asociațiunea publică următorul concurs:

În conformitate cu dispozițiunile normativului general pentru administrarea fondurilor și fundațiunilor »Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român« și a deciziunii Nr. 166 din ședința dela 14 și 15 August a. c. se publică concurs pentru »premiul Andreiu Mureșianu« de K 300.

La concurs se va admite ori ce lucrare originală de cuprins literar, tipărită în Ungaria în decursul anilor 1905 și 1906, fie ea din sfera literaturii frumoase sau artistice, fie o colecțiune de literatură populară.

Concurenții vor avea să înainteze până la 31 Decemvrie n. a. c. la biroul »Asociațiunii« în Sibiu cinci exemplare ale lucrării lor. Decernerea premiului se va face în ședința plenară a secțiunilor științifice-literare, iar premiarea însăși în adunarea generală a »Asociațiunii« din anul viitor.

Sibiu, în 1 Septemvrie 1906.

Prezidiul Asociațiunii:
Iosif Sterca Șuluțu m. p.,

Ne pare bine, că vedem și jertfa asta mică din partea Asociațiunii, ca să răsplătească, adevărata muncă a unui scriitor român, chiar și numai cu 300 de coroane, atunci cînd pentru comoditatea de un deceniu a fostului secretar, cu o îndelungă răbdare a știut să jertfească un capital de vre-o 30.000 de coroane.

*

În chestia pașapoartelor la expoziția din București, ministrul ungar dovedește o ținută pe cît de stupidă, pe atît de rău voitoare. — Întru întîi a zis că va lăsa trecerea liberă a graniței, pe timpul expoziției. — Văzînd însă că vor merge foarte mulți, a pretins certificat ori legitimare. — Văzînd că numărul excursioniștilor crește, a pretins pe urmă pașaport. Și totuși merg mai mulți decît iar plăcea D-Sale. A început să pună deci, prin organele sale, fel de fel de piedeci, la estradarea pașapoartelor.

Dar, ai naibii Valachii, — nu încetează nici acum să peregrineze la București. — A început deci să terorizeze prin presă și directori de școli, pe profesori și învățători. Dacă nici asta nu va prinde, s'o știți, că toți cîți vor merge la expoziție, vor fi dați pe mîna procurorilor din Cluj și vor fi închiși pînă la 5 ani temniță, pentru agitația — în potriva maghiarilor.

V. E. M.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

PROCESE

După articolul »*Moneda are două fețe*«, procurorii din Cluj s'au poticnit de articolul »*In fața adevărului*« din Nrul 5—6, — apoi de articolașul redacțional »*Botezul*«, din Nrul trecut, precum și de toate »*Momentele*« din același număr, — chemînd prin asta revista »*Orizontul*« la al III-lea botez. — Pertractările s'au amînat, deoarece D-l V. E. Moldovan a cerut judecătorie delegată, pe motivul că jurații din Cluj, în urma șovinizmului lor...

E speranță însă că »era nouă« va apune la iarnă, înainte de ce ar reuși Polonyi și procurorii lui să sugrume »*Orizontul*«. —

Furtunile cele mai turbate sunt de durată scurtă. —

Poșta Redacției.

Silvaș: Nu putem publica, deși osîndim cu hotărîre purtarea scandaloasă și antiromânească a studentului și dascălului amintit, la petrecerea din Petrid.

Avis abonaților.

Rugăm trimiterea prețului de abonament pe anul 1906, — de oarece în curînd vom fi siliți să incassăm abonamentul prin chitanțe cu ramburs. Să nu fie însă supărare, de oarece mulți din abonați ne roagă înșiși, — să facem în acest fel incassarea restanțelor.

Redacția.
